

Papilės valsčius pirmaisiais vokiečių okupacijos 1941-ųjų metų mėnesiais*

Alfredas Rukšėnas

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

Vokiečių okupacijos (1941–1944 metais) laikotarpis – dramatiškas XX a. Lietuvos istorijos puslapis, iki šiol dažnai prieštaringai vertinamas. Suprantama, sovietmečiu šios temos, kaip ir daugelio kitų, nebuvo galima nei tyrinėti, nei objektyviai vertinti.

Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, lietuvių 1940–1941 m. antisovietinė rezistencija pasiekė kulminaciją – 1941 m. birželio 22–27 dienomis krašte kilo Lietuvių aktyvistų fronto (LAF) organizuotas antisovietinis sukilimas nepriklausomybei atkurti. Šis sukilimas į Lietuvos istoriją įėjo kaip Birželio sukilimas. Jo metu buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė, pradėjo ir sunkiomis vokiečių karinės administracijos (1941 m. birželio pabaiga ir liepa) sąlygomis atsikūrė iki 1940 m. birželio 15 d. buvusi administracinė Lietuvos struktūra (apskričių, valsčių ir miestų savivaldybės, policija).

Nacių okupacinė valdžia nepripažino lietuvių nepriklausomybės siekių, juos slopino, žlugdė. Vokiečių represinės struktūros nuo pirmųjų okupacijos dienų pradėjo persekioti ir naikinti mūsų krašto žydus. Šiam tikslui jie pajungė sukilimo metu ir po jo atsikūrusią lietuvių administraciją, jai pavaldžią pagalbinę policiją, lietuviškas karines-policines formuotes, atskirus asmenis. Okupacijos metu buvo nužudyta maždaug apie 200 000 Lietuvos žydų, sunaikinta beveik visa dar XIV a. mūsų krašte išikūrusi žydų bendruomenė. Vokiečių okupacijos (1941–1944 m.) laikotarpį, jo įvykius – 1941 m. antisovietinį Birželio sukilimą, lietuvių administracijos atsikūrimą, žydų genocidą – bei kitas to meto realijas išsamiai tyrinėjo istorikai Arūnas Bubnys ir Valentinas Brandišauskas¹. Straipsnių šiomis temomis yra paskelbę bei atskirų leidinių išleidę Lietuvos ir užsienio šalių istorikai: Stasys Buchaveckas, Alfonsas Eidintas, Albinas Gražiūnas, Neringa Latvytė-Gustaitienė, Petras Stankėras, Solomonas Atamukas, Rūta Puišytė, Alfredas Rukšėnas, Kurtas Stangas, Joachimimas Tau-

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2006 04 03.

¹ Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998; Bubnys A. *Mažieji Lietuvos žydų getai ir laikinos izoliavimo stovyklos 1941–1943 metais, Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius, 2000, p. 151–180; Bubnys A. *Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m.: žydų žudynės Kauno apskrityje, Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2002, nr. 2(12), p. 81–103; Bubnys A. *Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m.: žydų žudynės Trakų apskrityje, Voruta*, 2002, lapkr. 9, nr. 21(519); Bubnys A. *Lietuvių saugumo policija ir holokaustas, Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2003, nr. 1(13), p. 22–40; Bubnys A. *Kauno ir Vilniaus getų žydų policija (1941–1944 m.), Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2005, nr. 1(17),

p. 66–86; Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas, Šiaulių getas: kalinių sąrašai 1942*, Vilnius, 2002, p. 42–71; Brandišauskas V. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940–06 – 1941–09)*, Vilnius, 1996; Brandišauskas V. *Lietuvių ir žydų santykiai 1940–1941 metais, Darbai ir dienos*, Kaunas, 1996, nr. 2(11); Brandišauskas V. *Žydų nuosavybės bei turto konfiskavimas ir naikinimas Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais, Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2002, nr. 2(12), p. 104–113; Brandišauskas V. *Žydų turto likimas Antrojo pasaulinio karo metais, Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2004, nr. 1(15), p. 86–107; Brandišauskas V. *Holokaustas Kėdainių apskrityje, Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2005, nr. 1(17), p. 87–99.

beris, Christophas Dieckmannas ir kt.^{1a} Taip pat yra publikuota minėto laikotarpio tyrinėjimams vertingų archyvinių dokumentų².

Nors yra pasirodžiusių ir pasirodo vis naujų darbų apie 1941 m. Birželio sukilimą, žydų genocidą Lietuvoje, tačiau iki šiol ne visų mūsų krašto vietovių minėti įvykiai yra ištirti arba šie tyrinėjimai nėra pakankamai išsamūs. Straipsnyje, siekiant bent iš dalies užpildyti minėtą istoriografijos spragą, keliami du tikslai. Pirmasis – atskleisti, kas vyko Šiaulių apskrities Papilės valsčiuje 1941 m. Birželio sukilimo metu ir po jo, kokie buvo Papilės partizanų sukilėlių veiksmai prieš vietos sovietų ir komunistų aktyvą, ar bėgdami iš Lietuvos raudonarmiečiai žudė gyventojus, kaip buvo atkuriamos lietuvių valdžios įstaigos. Siekta atsakyti ir į klausimus, kokios vokiečių kariuomenės pajėgos okupavo Papilės valsčių ir kokioms vokiečių okupacinės ir lietuvių valdžios įstaigoms buvo pavaldūs Papilės lietuvių administracijos pareigūnai. Antrasis tikslas – atskleisti Papilės valsčiaus žydų genocido 1941 m. vasarą ir rudenį eigą, pagrindinius organizatorius ir vykdytojus, kitus su žydų žūtimi susijusius klausimus, remiantis žydų genocido eigos minimu laikotarpiu Lietuvoje ypatumais. Įvykiai Papilės valsčiuje pirmaisiais vokiečių okupacijos mėnesiais mažai tyrinėti. Šiaulių apskrities žydų genocidą, kitus su juo susijusius klausimus yra tyrinėjęs istorikas Arūnas Bubnys. Jis yra trumpai apžvelgęs ir įvykius Papilės valsčiuje 1941 m. vasarą ir rudenį³. Žinių apie Papilės žydų istoriją nuo seniausių laikų iki holokausto, apie Papilės žydų žūtį yra pateikęs Mažeikių muziejaus darbuotojas muziejininkas Algimantas Muturas bei Akmenės rajono „Vienybės“ laikraščio redaktorius žurnalistas Leopoldas Rozga⁴. Vertingas yra sociologės Irenos Šutinienės darbas, skirtas gyventojų kolektyvinės atminties apie iki karo Papilėje gyvenusius žydus bei jų žūtį tyrinėjimams. I. Šutinienė rėmėsi sociologinių tyrimų metodologija⁵. Istorikas V. Brandišauskas parengė 1941 m. Birželio sukilimo tyrinėjimams skirtą dokumentų rinkinį. Čia yra publikuoti Papilės NKVD darbuotojo Vlado Vėžausko prisiminimai apie sovietų valdžios aktyvistų veiksmus prieš Papilės partizanus sukilėlius, patriotiškai nusiteikusius gyventojus⁶. Straipsniui medžiaga buvo

^{1a} Buchaveckas S. Lygumų ir Stačiūnų valsčiai nacių okupacijos metais, *Lygumai. Stačiūnai*, Vilnius, 2001, p. 254–272; Eidintas A. *Lietuvos žydų žudynių byla*, Vilnius, 2001; Eidintas A. *Žydai, lietuviai ir holokaustas*, Vilnius, 2002; Gražiūnas A. *Lietuva dviejų okupacijų replėse*, Vilnius, 1996; Latvytė-Gustaitienė N. *Holokaustas Trakų apskrityje*, Vilnius, 2003; Latvytė-Gustaitienė N. *Holokaustas Trakų apskrityje, Voruta*, 2003, geg. 8, nr. 9(531); Stankeras P. *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, Vilnius, 1998; Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX amžiaus pabaigos*, Vilnius, 1998; Puišytė R. *Holokaustas provincijoje. Jurbarkas (1941 m. birželis – 1941 m. rugsėjis), Lietuvos archyvai. Ką byloja KGB dokumentai*, Vilnius, 1999, nr. 13, p. 77–85; Puišytė R. *Masinės žudynės Lietuvos provincijoje, Žydų muziejus. Almanachas*, Vilnius, 2001, p. 174–201; Rukšėnas A. *Veliuonos valsčiaus žydų genocidas 1941 m., Veliuona*, Vilnius, 2001, p. 264–270; Rukšėnas A. *Veliuonos žydų žūtis 1941 m., Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų darbai*, Vilnius, 2003, nr. 56, p. 39–47; Stang K. *Kollaboration und Massenmord. Die litauische Hilfspolizei, das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1996; Tauber J. Garsden, 24. Juni 1941, *Annaberger Analen*, 1997, nr. 5, p. 117–134; Dieckmann Chr. *Überlegungen zur deutschen Besatzungsherrschaft in Osteuropa 1941–1944: Das Beispiel Litauen, Annaberger Analen*, 1997, nr. 5, p. 27–47.

² *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944) (dokumentų rinkinys)*, Vilnius, 1965, d. 1, 1973, d. 2; Brandišauskas V. *1941 m. Birželio sukilimas (dokumentų rinkinys)*, Vilnius, 2000.

³ Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 42–71.

⁴ Muturas A., Rozga L. *Žydų likimo vingiais, Papilė*, Vilnius, 2004, d. 1, p. 337–345.

⁵ Šutinienė I. *Žydai ir holokaustas Papilės gyventojų atmintyje, Papilė*, Vilnius, 2004, d. 1, p. 345–361.

⁶ Brandišauskas V. *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 314–318.

surinkta Lietuvos ypatingajame (anksčiau – KGB) ir Lietuvos centriname valstybės archyvuose. Pirmajame archyve saugomos baudžiamosios, operatyvinės paieškos bylos asmenų, kurie 1941 m. vasarą ir rudenį buvo Šiaulių apskrities Papilės valsčiaus administracijos pareigūnai, sukilėliai partizanai, pagalbinės policijos nariai. Dalis šių asmenų, vykdydami nacių okupacinės valdžios nurodymus, prisidėjo prie Papilės valsčiaus žydų persekiojimo ir naikinimo. Vertingos ir kitos archyve saugomos bylos. Lietuvos centriname valstybės archyve saugomi nacių okupacijos metu mūsų krašte funkcionavusių įvairių lygių lietuvių administracijos įstaigų dokumentai. Svarbūs temos tyrinėjimui Lietuvos generalinės srities Šiaulių apskrities viršininko įstaigos 1941–1944 m. (f. R-1099), Lietuvos generalinės srities vidaus reikalų valdybos, Šiaulių apskrities valsčių savivaldybių 1941–1944 m. (f. 1624) dokumentai.

Papilė ir 1941 metų Birželio sukilimas

Sovietų Sąjungos kariuomenei 1940 m. birželio 15 d. okupavus Lietuvos teritoriją, mūsų kraštas dar tų pačių metų vasarą buvo inkorporuotas į Sovietų Sąjungos sudėtį. Panaikintos buvusios valdžios įstaigos, įvesta sovietinė administracija, kariuomenė reorganizuota į Raudonosios armijos (RA) 29 Šiaulių teritorinį korpusą (ŠTK). Taip pat vyko kultūrinio, ekonominio ir kitų visuomeninio gyvenimo sričių sovietizacija. Nuo pirmųjų okupacijos dienų prasidėjo mūsų krašto gyventojų persekiojimas, represijos. Danutės Jadvygos Veisienės duomenimis, 1941 m. birželio mėn. į Sibirą iš Papilės valsčiaus buvo ištremti 24 žmonės⁷. Šiaulių apskrities NKVD pareigūnai 1941 m. suėmė Papilės gyventoją Praną Šliauterį. Iki okupacijos jis buvo Tautininkų partijos vietos skyriaus sekretorius, Šiaulių sąjungos vietos organizacijos pirmininkas. Baigęs mokytojų seminariją, dirbo Papilėje mokytoju. P. Šliauteris buvo patriotinių nuostatų žmogus, reiškė nepasitenkinimą sovietais. 1940 m. Papilėje įvykusiame mitinge, skirtame Vasario 16-ajai paminėti, P. Šliauteris kalbėjo, kad reikia Lietuvoje neleisti išsigalėti komunizmui. Jam nerimą kėlė Raudonosios armijos dalinių buvimas Lietuvoje. Buvo nepatenkintas, kad SSRS laimėjo karą prieš Suomiją. Sovietų okupacijos metu reiškė nepasitenkinimą, kad atiminėjama žemė. Deja, jo veikloje būta ir antisemitizmo, jam atrodė, kad Lietuvoje išsigali žydai. Jam užkliuvo tai, kad marionetinės liaudies vyriausybės sveikatos apsaugos ministru buvo paskirtas žydas Moisiejus Leonas Koganas⁸. Tada ne tik mūsų krašte, bet ir užsienyje formavosi antisovietinės patriotinės organizacijos, raginusios žmones įvairiomis formomis priešintis komunistiniam režimui. Papilės valsčiuje, daugelyje kitų mūsų krašto vietovių, buvo platinami antisovietinio turinio lapeliai. Šiaulių apskrities NKVD skyriaus tardymo grupės pareigūnai mėgino nustatyti šių lapelių platintojus⁹. Antisovietinių lapelių platinimas Papilėje, P. Šliauterio veikla, įvykiai valsčiuje pirmosiomis karo dienomis leidžia teigti, kad Papilės gyventojai 1940–1941 m., kaip ir daugumas kitų Lietuvos gyventojų, siekė nusikratyti sovietų okupacinio režimo ir atkurti nepriklausomybę, valstybingumą. Lietuvių antisovietinei rezistencijai vadovauti ėmėsi Lietuvos pasiuntinio Berlyne Kazio Škirpos iniciatyva 1940 m. lapkričio 17 d. įkurtas Lietuvių aktyvistų frontas. LAF planavo Lietuvos nepriklausomybę atkurti

⁷ Veisienė D. J. Tremties Kalvarijos, *Papilė*, Vilnius, 2004, d. 1, p. 389.

⁸ Prano Šliauterio baudžiamoji byla (toliau – b. b.), *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. P-13545, l. 17, 25, 27, 28, 41.

⁹ *Ten pat*, l. 17–21.

pačioje nacistinės Vokietijos ir SSRS karo pradžioje, kraštui sukilus prieš okupacinį sovietų režimą. Pogrindinių organizacijų nariai, lietuviai patriotai rengėsi šiam sukilimui, kaupė ginklus. Panašu, kad tada rengtasi sukilimui ir Papilėje.

Karo išvakarėse palei sovietų okupuotos Lietuvos sieną su Vokietija buvo dislokuotos Šiaurės armijų grupės karinės pajėgos (vadas generolas feldmaršalas Wilhelmas Ritteris von Leebas). Jas sudarė 18-osios ir 16-osios vokiečių armijos, 4-oji tankų grupė. Pagal 1941 m. sausio 31 d. direktyvą, šios armijų grupės tikslas buvo sunaikinti Pabaltijyje priešo karines pajėgas, užimti prie Baltijos esančius uostus, Leningradą ir Kronštata, ir atimti iš rusų laivyno atramines bazes. 18-ąją armiją (vadas gen. plk. Georgas von Kuchleris) sudarė 26, 1, 38 korpusai, sutelkti Klaipėdos ir Tilžės apylinkėse. Armija turėjo veržtis per Žemaitiją Mintaujės–Rygės kryptimi. 16-ąją armiją (vadas gen. feldmaršalas Ernstas Buschas) sudarė 10, 28, 2 korpusai. Ji buvo sutelkta Išruties apylinkėse ir turėjo pulti Kauno–Daugpilio kryptimi. Šių armijų korpusus sudarė atskiros pėstininkų divizijos. 23 korpusas priklausė Šiaurės armijų grupės rezervui. 4-os tankų grupės, kurią sudarė 41 ir 56 tankų korpusai, vadas buvo gen. plk. Erichas Höppneris. Šiaurės armijų grupę rėmė 1-asis oro pajėgų laivynas, kurį sudarė 1-asis aviacijos korpusas bei junginys „Fliegerführer Ostsee“. Per Lietuvos teritoriją Vilniaus–Minsko kryptimi turėjo veržtis ir Centro armijų grupės (vadas gen. feldmaršalas Fedoras von Bockas) keturi korpusai, ir 3-oji tankų grupė¹⁰. Karo išvakarėse Lietuvos teritorija įėjo į Pabaltijo ypatingosios apygardos (vadas gen. plk. F. Kuznecovas) sudėtį. Lietuvos teritorijoje buvo dislokuota 8-oji (vadas gen. mjr. P. Sobenikovas) ir 11-oji (vadas gen. ltn. V. Morozovas) sovietų armijos. Apygardai priklausiusi 27-oji armija buvo dislokuota į vakarus nuo Pskovo. Šių pajėgų tikslas buvo ginti Pabaltijo respublikų sienas nuo Vakarų Prūsijos pusės. 11-ajai armijai buvo pavaldus lietuviškasis RA 29 ŠTK. Šios armijos buvo išsidėsčiusios apygardos pasienio ruože, t. y. ties siena su Vokietija. 11-osios armijos karinės pajėgos buvo dislokuotos rytiniame apygardos pasienio ruože, o 8-osios armijos karinės pajėgos (Papilės valsčius buvo 8-osios armijos dislokacijos zonoje, armijos karinės pajėgos buvo išsidėsčiusios pietų, pietvakarių kryptimi nuo valsčiaus) – vakariniame pasienio ruože. Ties Plūnge, Vařniais, truputį į vakarus nuo Šiaulių ir Kelmės, buvo dislokuotas 8-osios armijos 12 motorizuotasis korpusas (vadas gen. mjr. N. M. Šestopalovas), 9 prieštankinė brigada (vadas plk. N. I. Polianskis). Už 12 motorizuotojo korpuso pietų ir pietvakarių kryptimi buvo dislokuoti 10 (vadas gen. mjr. I. F. Nikolajevs, štabas Varniuose) ir 11 (gen. mjr. M. S. Šumilovas, štabas Skaudvilėje) šaulių korpusai. Pasienyje buvo dislokuoti 105-asis (vadas mjr. Bočiarovas, štabas Kretingoje) ir 106-asis (vadas pplk. L. A. Golovkinas, štabas Tau-ragėje) pasienio būriai¹¹.

1941 m. birželio 22 d., sekmadienį, 3 val. 30 min. Berlyno laiku, nuskam-

¹⁰ *История второй мировой войны 1939–1945*, Москва, 1975, т. 4, с. 22; Škirpa K. *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti (dokumentinė apžvalga)*, Vašingtonas, 1973, p. 284; Bubernys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 69; *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 161–167; 18. Arme, 16. Arme, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de>.

¹¹ *История второй мировой войны 1939–1945*, с. 26; *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 161–162; *Hitlerinė okupacija Lietuvoje*, Vilnius, 1961, p. 352–356; Группировка войск армий „Север“, 3-й танковой группы армий „Центр“ и Прибалтийского Особого военного округа к вечеру 21 июня 1941 года, <http://rkka.ru/maps/pribovo.jpg>; Хаеш А. Пять дней до оккупации Жеймялиса: 22–26 июня 1941 года, <http://berkovich-zametki.com/2006/Zametki/Nomer1/Haesh1.htm>.

bėjus sutartam slaptažodžiui „Dortmund“, Vokietijos ginkluotosios pajėgos įsiveržė į Sovietų Sąjungos teritoriją – prasidėjo operacija „Barbarosa“. Iš vakarinės Lietuvos, taip pat ir Papilės valsčiaus, Raudonosios armijos pajėgas išstūmė Šiaurės armijų grupės 18-oji armija, vadovaujama generolo pulkininko Georgo von Kuchlerio. Šios armijos 26 korpusą (vadas artilerijos gen. Albertas Wodrigas) sudarė 291-oji (vadas artilerijos gen. Kurtas Herzogas), 61-oji (vadas pėstininkų gen. Siegfriedas Hänicke), 217-oji (vadas gen. ltn. Richardas Baltzeris) pėstininkų divizijos. Armijos 1 korpusą (vadas pėstininkų gen. Kuno von Bothas) sudarė 11-oji (vadas gen. ltn. Herbertas von Böckmannas), 1-oji (vadas Philippas Kleffelis), 21-oji (vadas Otto Sponheimeris) pėstininkų divizijos. 61-oji divizija turėjo užimti Gárgždus, veržtis šiaurės rytų kryptimi link Telšių¹². K. Škirpa yra pateikęs žinių apie 18-osios armijos veiksmus Lietuvos teritorijoje 1941 m. birželio pabaigoje. Birželio 22 d. 291-oji divizija dalyvavo kautynėse ties Krėtinga, 61-oji – užėmė nesunaikintą Gargždų tiltą, 11-oji – Žemaičių Naumiestį. Birželio 23 d. 26 korpuso 291-oji divizija didesnę savo pajėgų dalį pastūmėjo iki Skuodo su išmesta pirmyn paslankia rinktine, kuri vakare jau buvo už 20 km nuo Liepėjos. Birželio 24 d. rusai surengė priešpuolius silpnais tankų daliniais, bet abu korpusai buvo atremti ir priversti pasitraukti. Birželio 25 d. priešpiet 26 korpuso priekinės dalys puolė į vakarus prie pat Varnių, o 1 korpuso priekinės dalys pasiekė Kelmę. Popiet 26 korpusas tęsė puolimą į šiaurę nuo Būžulio ežero, siekdamas apsupti priešų jėgas į šiaurę nuo Vaiguvos, o 1 korpusas dešiniuoju sparnu judėjo per Kelmę Radviliškio link, o kairiuoju – Šiaulių kryptimi. 11-oji divizija iš Kałtinėnų puolė Užvenčio kryptimi, o 21-oji divizija kėlėsi per Dubýsą prie Kražańtės įtakos. Birželio 26 d., oro pajėgų palaikoma, 18-oji armija atstūmė rusų pajėgas toliau į šiaurės rytus, priešas traukėsi visame armijos sektoriuje. 15 val. 30 min. užėmė Šiaulius. Birželio 27 d. pastebėtas didelių priešų jėgų traukimas Rygės kryptimi. 18-oji armija dešiniuoju sparnu žygiavo Klóvainių link, kairiuoju – Jónišio link, kurį užėmė po avangardinių kautynių. Rusų tankų priešpuolis buvo atmuštas. Birželio 28 d. **naktį pusę pirmos 26 korpuso 61-osios divizijos priekinės dalys jau buvo Papilėje**, o 1 korpuso pirmyn išmesta paslankioji rinktinė apie 15 val. pasiekė Bauskę (Latvijoje). 18-oji armija Lietuvą peržygiavo maždaug per 7 dienas¹³. Algirdas Muturas ir Leopoldas Rozga teigia, kad vokiečiai Papilę pasiekė 1941 m. birželio 27 d.¹⁴ NKVD darbuotojo V. Vėžausko atsiminimų duomenimis, birželio 25 d. Papilėje apsistojo besitraukiantys Raudonosios armijos daliniai, o birželio 26 d. pavakare raudonarmiečiai iš miestelio pradėjo trauktis¹⁵. J. Daunys prisimena, kad jis penktadienį (1941 m. birželio 27 d. buvo penktadienis) apie saulės tekėjimą pro areštines langą pamatęs pilną kiemą raudonarmiečių ir, apsimetęs vėl negyvu, išgulėjo iki birželio 27 nakties. Saulei patekėjus, Papilėje jau buvo vokiečiai¹⁶. Matas Petrauskas mini, kad jis iš Papilės areštines išsilaužęs birželio 27 d. rytą¹⁷. Birželio 27 d. besitraukiantieji rau-

¹²Tauber J. *Garsden, 24. Juni 1941*, p. 118; 26; Armekorps, 1 Armekorps, 291. Infanterie-Division, 61. Infanterie-Division, 217. Infanterie-Division, 11. Infanterie-Division, 1. Infanterie-Division, 21. Infanterie-Division, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de>; Bernhard Fischer-Schweder, http://lexikon.freenet.de/Bernhard_Fischer-Schweder.

¹³Škirpa K. *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti*, p. 286–290.

¹⁴Muturas A., Rozga L. *Žydu likimo vingiais*, p. 343.

¹⁵Brandišauskas V. *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 314.

¹⁶Policijos raportai. 1941 m., *LGRTC Archyvinio vardyno skyrius*, p. 104.

¹⁷*Ten pat*, p. 105.

donarmiečiai Pragalvojų miške ties Barvėdžių kaimo palauke nušovė Praną Irnių, Antaną Morkų, Joną Šlaustą¹⁸. Iš šių duomenų panašu, kad vokiečių 18-osios armijos 26 korpuso 61-osios divizijos kariai Papilėje galėjo pasirodyti 1941 m. birželio 27 d. maždaug po pietų. Šie ir K. Škirpos duomenys leidžia daryti išvadą, kad 61-osios divizijos kariai Papilės miestelį užėmė birželio 27 d. antroje dienos pusėje, o visą valsčiaus teritoriją – birželio 28 d. naktį. Karo veiksmų metu Lietuvoje vokiečių 18-oji armija, anot K. Škirpos, neteko 58 karininkų ir 999 kareivių¹⁹.

Vokietijos ginkluotųjų pajėgų vyriausioji vadovybė 1941 m. birželio 6 d. išleido direktyvą dėl elgesio su sovietų karo belaisviais. Direktyva skelbė, kad bolševizmas yra mirtinas nacionalsocialistinės Vokietijos priešas, todėl Raudonosios armijos karo belaisvių atžvilgiu būtinas didelis santūrumas ir griežtas budrumas. Ypač klastingo elgesio reikia tikėtis iš Azijos kilusių karo belaisvių. Vyriausioji kariuomenės vadovybė reikalavo, kad, esant net mažiausiems pasipriešinimo požymiams, ypač energingai ir ryžtingai būtų veikiama prieš kurstytojus bolševikus. Vadovybė reikalavo, kad būtų pašalintas bet koks – aktyvus ir pasyvus – pasipriešinimas. Ši direktyva nepaisė 1929 m. liepos 27 d. Ženevos konvencijos dėl elgesio su karo belaisviais²⁰. Panašu, kad šia direktyva turėjo vadovautis ir vokiečių 18-osios armijos 26 korpuso 61-osios divizijos karininkai. Autoriaus žiniomis, gautomis iš Naujosios Akmėnės gyventojų Povilo Tumavičiaus, dalis netoli Papilės miestelio į Rytus besitraukusių raudonarmiečių norėjo pasiduoti vokiečių kariams, bet vienam iš raudonarmiečių nušovus vokiečių kareivį ar karininką, vokiečiai už tai minėtiems raudonarmiečiams tuojau įvykdė egzekuciją. Archyvinė medžiaga rodo, kad vokiečiai iš Papilės į Augustaičių kaimą atvarė daugiau kaip 100 sovietų karo belaisvių ir Jono Kondroto sodyboje buvo įrengta laikina karo belaisvių stovykla. Stovykloje vokiečiai belaisvius iškratydavo, paimdavo dokumentus, pinigus, kitus vertingus daiktus. Po to jie iš stovyklos paimdavo po 4–5 belaisvius, vesdavo juos prie Ventos dešiniojo kranto ir ten prie duobių sušaudydavo. Po egzekucijos Jono Kondroto sodyboje vokiečių kariams buvo surengtos vaišės²¹. Šiose vaišėse dalyvavo ir Algirdas Bučikas, egzekucijos pradžioje motociklu atvažiavęs į Augustaičių kaimą. A. Bučikas vokiečių okupacijos (1941–1944 m.) metu buvo vokiečių karinės kontržvalgybos „Abwehrstelle Ostland“ Šiaulių filialo viršininkas, turėjo kapitono laipsnį²². Vėliau gyventojai sušaudytų belaisvių kūnus iškasė, pergabeno į Girėlės mišką ir čia palaidojo²³. Dokumentų rinkinyje „Masinės žudynės Lietuvoje“ nurodyta, kad 1941 m. birželio pabaigoje ties Šiaulių apskrities Augustaičių kaimu prie Ventos dešiniojo kranto buvo sušaudyti 125 sovietų kariai²⁴. 1951 m. spalio 19 d. ekshumacijos akto duomenimis, nužudyta buvo per 126 sovietinius karius²⁵. Tai, kad Papilės valsčių užėmė generolo Siegfriedo Hänickes vadovaujamos 61-osios pėstininkų divizijos karinės pajėgos, leidžia teigti, kad sovietų karo belaisviams eg-

¹⁸ *Ten pat*, p. 103–104.

¹⁹ Škirpa K. *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti*, p. 297.

²⁰ Hans Buchheim, Martin Broszta, Hans-Adolf Jacobsen und Helmut Krausnick. *Anatomie des SS-Staates*, München, 1994, p. 468, 511.

²¹ Onos Puskunigienės b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 26740/3, l. 20, 63, 66, 73, 90–91, 95.

²² *Ten pat*, l. 25, 70, 259; Dokumentai apie asmenis, bendradarbiavusius su vokiečiais okupacijos metais, *LYA*, f. K-1, ap. 47, b. 1268, l. 36.

²³ Onos Puskunigienės b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 26740/3, l. 22, 169.

²⁴ *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, d. 2, p. 404.

²⁵ Onos Puskunigienės b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 26740/3, l. 230.

zekuciją prie Ventos įvykdė būtent šios divizijos kariai. Panašu, kad tie karo belaisviai buvo 8-osios sovietų armijos kariai.

Vokietijos vermachtui stumiant Raudonosios armijos dalinius į Rytus, Šiaulių apskritis ir Papilės valsčius tapo kariuomenės užnugario sritimi (Rückwärtiges Heeresgebiet). Baltijos šalių karinei administracijai vadovavo kariuomenės užnugario srities vadas generolas Karlas von Rogues'as. Lietuvoje buvo įsteigtos dvi karo lauko komendantūros. Vakarinė Lietuvos dalis buvo pavaldi Šiaurės armijų grupės karo lauko komendantūrai Kaune Nr. 821, kuriai vadovavo gen. mjr. Robertas von Pohlis. Rytinę Lietuvą ir Gudijos apskritis užėmė Centro armijų grupės 403-oji apsaugos divizija, vadovaujama Wolfgango von Dittfurto. Vilniuje buvo įsteigta karo lauko komendantūra Nr. 749 (vėliau ji tapo 814-ąja). Šiauliuose veikė karo lauko komendantūra Nr. 819, jai vadovavo Konowskis. Lietuvą valdė karinė administracija iki vokiečių civilinės administracijos įvedimo, t. y. iki 1941 m. liepos 25 d. Taip pat mūsų krašte veikė vokiečių saugumo policijos ir SD operatyvinių grupių A ir B padaliniai. Operatyvinės grupės A padaliniai okupuotose teritorijose paprastai perimdavo vokiečių saugumo policijos ir SD funkcijas. Pvz., SS štandartenfiurerio Karlo Jägerio vadovaujamas 3/A operatyvinis būrys nuo 1941 m. liepos 2 d. perėmė vokiečių saugumo policijos ir SD funkcijas Lietuvoje. Operatyvinės grupės A štabas liepos 2 d. buvo Šiauliuose, šios grupės 2-ojo operatyvinio būrio padalinys taip pat apsistojo Šiauliuose. Tad šis padalinys Šiauliuose irgi turėjo perimti vokiečių saugumo policijos ir SD funkcijas²⁶.

Prasidėjus operacijai „Barbarosa“, mūsų krašte ir kilo LAF organizuotas 1941 m. Birželio sukilimas nepriklausomybei atkurti. Birželio 23 d. Kaune buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė ir sudarytos Lietuvos laikinosios vyriausybės (LLV) sudėtis. Vyriausybė, vadovaujama Juozo Ambrazevičiaus, nuo pirmųjų egzistavimo dienų ėmėsi valstybės atkūrimo darbo. Vietinės apsaugos štabo viršininkas Albertas Zemribas buvo paskirtas LLV ir vermachtu vadovybės ryšio karininku, istorikas Zenonas Ivinskis buvo atsakingas už ryšius su kitomis vokiečių įstaigomis²⁷. Įvairiose Lietuvos vietovėse susiformavo partizanų sukilėlių būriai, kurie pradėjo karinius veiksmus prieš vokiečių kariuomenės į rytus stumiamus raudonarmiečius ir buvusią okupacinės sovietų valdžios ir kompartijos aktyvą. Sukilimas apėmė ir Papilės valsčių. Papilėje funkcionavusios sovietų valdžios pareigūnai, komunistai, komjaunuoliai ir kiti sovietiniai aktyvistai nuo pat pirmųjų karo dienų pajuto daugumos vietos gyventojų priešišumą jiems ir sovietiniam režimui. Prieš vietos patriotus jie ėmėsi konkrečių veiksmų. Papilės NKVD darbuotojas Vladas Vėžauskas savo atsiminimuose mini, kad 1941 m. birželio 22 d., klausydamasis radijo, sužinojo prasidėjus karą²⁸. Tai, kad V. Vėžauskas apie karo pradžią išgirdo būtent šią dieną, patvirtina Genovaitės Žukauskienės darbas, skirtas Papilės valsčiaus technikos tyrinėjimams. Autorė teigia, kad Papilės gyventojai apie prasidėjusį karą sužinojo 1941 m. birželio 22 d., klausydamiesi radijo²⁹. V. Vėžauskas atsiminimuose mini, kad tą bir-

²⁶Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 71, 77; Stankeras P. *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 22–23; *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, d. 1, p. 331; Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 43, 52.

²⁷Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 23–47; Brandišauskas V. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940–06–1941–09)*, p. 24–70, 72–79; Stankeras P. *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 13–27.

²⁸Brandišauskas V. *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 314.

²⁹Žukauskienė G. *Technika ir jos panaudojimas Papilės krašte XX a. pirmoje pusėje*, *Papilė*, Vilnius, 2004, d. 1, p. 673.

želio 22 d. išgirdo „fašistinę agitaciją“, raginančią lietuvius naikinti komunistus ir žydus ir nurodančią buvusiems valdininkams užimti senąsias savo vietas įstaigose³⁰. Birželio 22 d. per radiją jis galėjo sužinoti apie karo pradžią, tačiau minėtos agitacijos birželio 22 d. išgirsti negalėjo. Vadinamąją „fašistinę agitaciją“ jis greičiausiai išgirdo tik birželio 23 d. Taip teigti leidžia tai, kad Kauno radiofoną 1941 m. birželio 22 d. užėmė J. Rudoko vadovaujamo partizanų būrio nariai, o radiofonas pradėjo veikti tik birželio 23 d. maždaug 9 val. ryto³¹. Tad ir „fašistinę agitaciją“ V. Vėžauskas galėjo išgirsti tik birželio 23 d. V. Vėžauskas atsiminimuose mini, kad birželio 22 d. nuėjo pas Papilės milicijos vadą Edvardą Vaičiulį. Netrukus jie abu nuvyko į įstaigą, iš kur mėgino pasiskambinti į Šiaulius, bet nesėkmingai. Tada sušaukė visą aktyvą, paskirstė sargybas. Aktyvui priklausė J. Martišauskas, J. Šukys, Žilinskas, Sveškus, S. Končius, M. Valantis, A. Soračinskas, K. Kazlauskas, A. Pinskis, M. Lemežonas, J. Jonušas, J. Balčiūnas, V. Revortas, Žukauskas, V. Vėžauskas, A. Viesulas, J. Viesulas, J. Vėžauskas. Vėliau prie jų prisidėjo Domas Gasinas³². Papilės valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Domas Gasinas (kiti šaltiniai rodo, kad pirmininko pavardė buvo Žąsinas, Sasinas) birželio 22 d., sekmadienio pavakare, atėjo į Papilės gaisrininkų garažą ir įsakė vairuotojui Vladui Abromavičiui paruošti gaisrinės mašinos ir išvairuoti ją iš garažo be visų gesinimo priemonių ir įrankių. Pirmadienį apie pietus mašina turėjo atvažiuoti prie milicijos būstinės, iš kur D. Gasinas su vietos komunistais ir milicininkais turėjo vykdyti akcijas prieš lietuvius patriotus³³.

1941 m. birželio 23 d. Papilės valsčiaus Jonaičių kaimo gyventojų Prano Norkaus namuose įvyko visų partizanų sukilėlių slaptas susirinkimas. Buvo nutarta pulti Papilės miliciją ir užimti miestelį. Užėmus miestelį buvo ketinama pradėti karo veiksmus prieš besitraukiančius raudonarmiečius³⁴. Panašu, kad Papilėje besiorganizuojantys partizanai mėgino užimti miestelį pačią pirmąją karo dieną. NKVD darbuotojas V. Vėžauskas atsiminimuose rašo:

„... jau 22 d. vakare mus apšaudė banditai. Atsakėme jiems ugnimi, nors buvom labai silpnai ginkluoti – galėjo mus moterys su šluotom paimti. Turėjome penkis medžioklinius šautuvus ir dar vieną šautuvą – namų darbo. Mes, trys milicininkai, – aš, Vaičiulis ir Budrys, – turėjom po 25 šovinius kiekvienas. Visą naktį tęsėsi susišaudymas. Ryto metą mes paskambinome į Šiaulių apskr. miliciją, iš kur mums pažadėjo atvežti ginklų ir šovinių, bet tos pagalbos taip ir nesulaukėm“³⁵.

Susišaudyta su partizanais ir birželio 23 ir 24 d.:

„23 d. vakare banditai, buvę šauliai, vėl ėmė miestelį apšaudyti. Jų puolimą vėl atlaikėme pasinaudodami turimais (iš buožiu atimtais) šratais“. „23 ir 24 d. tas susišaudymas tęsėsi ir pasibaigė laikinai tik 24 d. anksti rytą“³⁶.

³⁰ Brandišauskas V. 1941 m. Birželio sukilimas, p. 314.

³¹ Bubnys A. Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), p. 34; Brandišauskas V. Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940–06–1941–09), p. 24–70, 72–79.

³² Brandišauskas V. 1941 m. Birželio sukilimas, p. 314.

³³ Policijos raportai. 1941 m., p. 102.

³⁴ Juozo Nikitaravičiaus b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2231/3, l. 20.

³⁵ Brandišauskas V. 1941 m. Birželio sukilimas, p. 314.

³⁶ Ten pat.

Konkrečių žinių, kas iki 24 d. ankstauro ryto puolė Papilė, kas jiems konkrečiai vadovavo, autoriui surasti nepavyko.

Papilės valsčiaus Šiaudinės kaimo gyventojai nuo pirmųjų karo dienų irgi aktyviai reagavo į įvykius Lietuvoje. Kaimo gyventojas Juozas Nikitaravičius, 1941 m. birželio 23 d. per radiją išgirdęs, kad Lietuva greit bus išlaisvinta, kad reikia iškelti lietuviškas vėliavas, pasiėmė Trispalvę ir su kitais nuėjo prie stulpo, buvusio netoli girininko Stankaičio namų. Vėliavą iškėlė šio kaimo gyventojas Antanas Rupšys (gim. 1921). Susirinkę kaimo gyventojai sugiedojo tautos himną³⁷. Birželio 24 d. anksti rytą pasibaigus susišaudymui, NKVD darbuotojas V. Vėžauskas iš sovietinių aktyvistų gavo žinią apie įvykius Šiaudinės kaime. Apie tai jis rašo:

„Tą rytą 8 val. gavau žinių iš aktyvistų, kad mūsų valsčiaus Šiaudinės bažnytkaimy susidarė banda, vadovaujama Šiaudinės girininko (pavardės neprisimenu) ir tarnavusio už berną pas tūlą <...>. Tas girininkas laikė mitingus po fašistine trispalve vėliava, reikšdamas savo kalbose džiaugsmą dėl vokiečių įsiveržimo, esą vokiečiai jiems atneša laisvę“³⁸.

Netrukus sovietų aktyvistai sėdo į autosunkvežimą ir atvažiavo į Šiaudinės kaimą. V. Vėžauskas rašo:

„Ten pilnu tempu ėjo demonstracija, kurioje kartu su žiūrovais dalyvavo apie 50 žmonių, o aktyvių banditų buvo apie 15. Mes vykome šešiese. Norėjome privažiuoti nepastebimai, bet banditų žvalgyba pastebėjo mus atvažiuojant. Banda išsislapstė po miškus, o jos vadus – girininką ir Rupšį – sulaikėme ir parvežėme į Papilės arešto namus“³⁹.

Suimto girininko pavardė buvo Stankaitis (gim. 1909), jis buvo Šiaudinės kaimo gyventojas, girininkas. Viena jo suėmimo priežasčių buvusi ta, kad jis nepranešęs apie iškeltą tautinę vėliavą⁴⁰. Norėta areštuoti ir Juozą Nikitaravičių, tačiau jis, Kosto Tautkaus išpėtas, pradėjo slapstyti miške ties Ūžpelkių kaimu⁴¹.

Sugrįžęs iš akcijos Šiaudinėje, Papilės sovietų valdžios aktyvas gavo žinių apie įvykius Kruopiuose. Ten partizanai užėmė milicijos įstaigą, išvaikė milicininkus ir pakorė vieną komjaunuolį. V. Vėžauskas paskambino į Kruopių miliciją. Jam telefonu atsakė, kad čia esanti ne milicija, o policija, ir pareiškė, kad jis kalbasi su policijos viršininku. Netrukus sovietų aktyvistai išvyko į akciją. Apie tai V. Vėžauskas rašo:

„Ir vėl sėdomės į sunkvežimą, šį kartą jau 15 žmonių, ir nuvažiuojame į Kruopiūs. Apsiginklavome medžiokliniais šautuvais. Tačiau trūko šautuvo vienam draugui. Žinajome, kad medžioklinį šautuvą turi girininkas Šukys Kinkių k. Pasukome per tą kaimą. Mudu su drg. Gasinu, palikę mašinoje sė-

³⁷ Juozo Nikitaravičiaus b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2231/3, l. 11, 13–13 ap; *Policijos raportai. 1941 m.*, p. 103.

³⁸ Brandišauskas V. 1941 m. Birželio sukilimas, p. 314–315.

³⁹ *Ten pat*, p. 314–315.

⁴⁰ *Policijos raportai. 1941 m.*, p. 103–104.

⁴¹ Juozo Nikitaravičiaus b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2231/3, l. 13.

dėti kitus draugus, nuėjome į Šukio ūkį. Įeinamos durys buvo užkabintos. Apėjome aplinkui ir iš kiemo pusės virtuvėje radome vieną moterį bulvės skutant. Paklausėm ją, kur Šukys. Ji mums nė nekalba. Gasinas pastebėjo, kad kažkas slepiasi už tvarto. Abudu ten nubėgom. Į mus ėmė šaudyti iš brauningo. Atsišaudėm. Tai ir buvo ponas banditas Šukys. Jis leidosi bėgti į lauką, mes paskui jį. Pastebėję šį susidūrimą, pribėgo ir pasilikę mašinoje draugai. Tačiau buvo jau per vėlu. Šukys spėjo sprukti į mišką, kur jo neberadom. Vis dėlto spėjome jį sužeisti. Šukio kaimynas, banditas Marcinkus, nespėjo pabėgti. Jį suėmėm besislepiant sode ir parsigabenom į Papilės areštinę⁴².

Stepas Marcinkus (gim. 1916) buvo Kinkių kaimo gyventojas, gyveno pas motiną, ūkininkaitis⁴³. Sugrįžęs iš akcijos Kinkiuosė, Papilės sovietų aktyvas gavo žinių, kad Būriškės kaime Daunys organizuoja partizanų būrį⁴⁴. V. Vėžauskas:

„Mes, trylika žmonių, nuvažiavome į Būriškes. Pasidaliję į dvi grupes, mėginome tą bandą apsupti, bet jie, pasinaudodami Ventos upe, pabėgo. Suėmėme ir pargabenom į Papilės areštinę tik patį Daunį. Jo sėbrus būtume galėję nušauti bėgančius, bet norėjome paimti gyvus“⁴⁵.

Jonas Daunys buvo 45 m. Būriškės gyventojas, ūkininkas. Nepriklausomoje Lietuvoje buvo viršaičiu, priklausė Šaulių sąjungai ir tautininkams⁴⁶.

Papilės partizanai sukilėliai ketino išvaduoti sovietų aktyvistų areštuotus lietuvius⁴⁷. Partizanai Stepas Gauronskis (gim. 1909) ir Kazys Narštys (gim. 1914) – abu Avižlių kaimo gyventojai, Pranas Jankūnas (gim. 1910 m. Kėdaičių apskr., Pėrnaravos vls., Palonių k.), Jonas Petrauskas (gim. 1899 m. Akmenės vls. Lingiškių dvarelyje), Papilės gyventojas, ir kiti 1941 m. birželio 24 d. puolė Papilę ir norėjo išvaduoti Papilės areštinėje laikytus lietuvius⁴⁸. B. Burauskaitės duomenimis, šiame puolime dalyvavo ir Jonas Butnorius, Juozas Nikiparavičius (greičiausiai – Juozas Nikitaravičius), Vaitkus⁴⁹. V. Vėžauskas apie šį susirėmimą atsiminimuose rašo:

„Vakare vėl prasidėjo miestelio apšaudymas, kuris truko visą naktį. Mes jau visai pradėjome šovinių stokoti. Naktį atbėgo stovėję sargyboje prie tilto komjaunuolis Žukauskas ir pranešė, kad aštuoni ginkluoti vyrai slepiasi krūmokšniuose prie miestelio, bažnyčios kryptim. Leidomės jų gaudyti. Pasidalijome į dvi grupes. Vienai vadovavo Gasinas, kitai grupei – aš. Mums pasisekė banditus nugalėti. Mums atiteko laimikis: du kariški šautuvai su penkiolika šovinių, vienas „Walteris“ su 12 šovinių ir vienas „Parabellum“ su 10 šovinių. Keturis banditus užmušėm. Tai buvo kultūrtechnikas Jankūnas, buv. girininkijos raštininkas J. Petrauskas, buv. šaulys Gauronskis ir mažžemio sūnus Narštys, savo

⁴²Brandišauskas V. 1941 m. Birželio sukilimas, p. 315.

⁴³Policijos raportai. 1941 m., p. 103.

⁴⁴Brandišauskas V. 1941 m. Birželio sukilimas, p. 315.

⁴⁵Ten pat.

⁴⁶Policijos raportai. 1941 m., p. 102.

⁴⁷Ten pat.

⁴⁸Ten pat, p. 103.

⁴⁹Burauskaitė B. Raudonasis teroras Papilės valsčiuje, Papilė, Vilnius, 2004, d. 1, p. 398.

laiku mėgines įlįsti į komjaunimo organizaciją. Keturi banditai pabėgo, vėliau gavom žinią, kad ir juos lengvai buvom sužeidę“⁵⁰.

Partizanai Stepas Gauronskis, Kazys Narštys, Pranas Jankūnas, Jonas Petrauskas buvo sušaudyti 1941 m. birželio 25 d. rytą Papilėje, Ventos pakrantėje. Juos sušaudė vietos sovietų aktyvistai. Stepas Gauronskis paliko žmoną ir dvi dukteris, Pranas Jankūnas – žmoną ir dukrą⁵¹.

Panašu, kad ši nesėkmė nesumažino Papilės partizanų sukilėlių noro užimti miestelį ir išlaisvinti belaisvių. Kitas partizanų puolimas galėjo įvykti birželio 25 d., tačiau veikiausiai tam sutrukdė besitraukiančios Raudonosios armijos dalinių pasirodymas Papilės miestelyje. V. Vėžauskas rašo:

„Reikia pažymėti, kad jau pasitraukę iš Papilės sužinojom, kad tuo metu, kai sulaukėme Raudonosios armijos besitraukiančių dalinių, miestelį buvo besupą apie 100 banditų. Prieš tokią jėgą nebūtume galėję atsilaikyti. Jei ne Raudonoji armija, tai banditai būtų užvaldę Papilę tokiu pat būdu, kaip tai atsitiko Kruopiuose, Vieکشnuose, Mažeikiuose ir Akmenėje. Vis dėlto mūsų mažytis būrelis ilgai laikėsi prieš skaitlingus ir pavojingus banditus“⁵².

Papilės sovietų aktyvas birželio 25 d., trečiadienį, surengė dar vieną akciją, bet jos metu aukų nebuvo. Jie išvyko į Jakų dvarą, bet ten nesuėmė nė vieno žmogaus. Pasigrobė tik gerą medžioklinį dvivamzdį šautuvą ir krepšį su pinigais. Griždami į Papilę, sustojo Šiaudinės kaime, įsilaužė į suimtojo Stankaičio butą ir pagrobė girininkijos pinigus. Sugrižus į Papilę, pabėgo vairuotojas Abromavičius⁵³.

1941 m. birželio 26 d. Papilės sovietų valdžios aktyvistai kartu su raudonarmiečiais įvykdė egzekuciją – Papilės areštinėje sušaudė Stepą Marcinkų, Stankaitį, Antaną Rupšį. Stankaičio žmona liko našlė⁵⁴. Jonui Dauniui pavyko likti gyvam. Apie šį įvykį jis pateikė tokius faktus. Birželio 26 d. jį su kitais keturiais suimtaisiais nuvedė tardyti į Papilės milicijos būstinę. Tardė raudonarmietis ir valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Domas Gasinas. Po tardymo vėl nuvedė į areštinę. Tos pačios dienos 16 val. milicininkas Eduardas Vaičiulis atidarė areštinės duris ir pašaukė girininką Stankaitį. Jį išvedė ir areštinės duris uždarė. Vos išvedus Stankaitį, gretimame kambaryje trinktelėjo du šūviai, ir tyla. Netrukus Vaičiulis atidarė areštinės duris ir pašaukė Daunį. Eidamas pro virtuvę, Daunys pamatė ten stovintį raudonarmietį, ginkluotą šautuvu su durtuvu. Lygiai taip pat ginkluotas antrasis raudonarmietis stovėjo už durų kambarėlio, kuriame buvo šaudoma. Daunį iš areštinės lydėjo pistoletu ginkluotas politrukas ir čekistas. Kambarėlyje, kuriame buvo šaudoma, J. Daunys pamatė gulintį negyvą girininką Stankaitį, kambarėlis buvo pilnas parako dūmų. Daunį pastatė šiaurinės pusės kampe ir liepė nosisukti. Kai nosisuko, šovė iš už nugaros. Kas buvo paskui, J. Daunys neprisimena. Penktadienį, te-

⁵⁰Brandišauskas V. 1941 m. Birželio sukilimas, p. 316.

⁵¹Policijos raportai. 1941 m., p. 103; Brandišauskas V. 1941 m. Birželio sukilimas, p. 315–316.

⁵²Brandišauskas V. 1941 m. Birželio sukilimas, p. 317.

⁵³Policijos raportai. 1941 m., p. 102.

⁵⁴Ten pat, p. 103.

kant saulei, jis atsipeikėjo⁵⁵. Pamatė, kad guli kraujo klane tarp Stankaičio, Rupšio ir Marcinkaus lavonų. Kulka jam buvo pataikiusi į kairįjį skruostą ir išėjusi lauk žemiau dešinės ausies. Jis atsisėdo ir pro langą pamatė kiemą, pilną raudonarmiečių. Tada jis vėl atsigulė lyg būtų negyvas. Prie lango prieidavo raudonarmiečiai ir sakydavo, kad tai sušaudyti vokiečių partizanai. Po kiek laiko pradėjo priėti ir vietos gyventojai. Vieni apgailestaudavo, kiti su pasitenkinimu sakė: „*Jei ne mes juos, tai jie mus būtų iššaudę*“. J. Daunys išgulėjo iki penktadienio, t. y. iki birželio 27 d. nakties. Tą naktį šiaip taip atsikėlė, nuėjo į virtuvę, atsigėrė vandens ir grįžo ton pačion vieton. Saulei patekėjus, jis atsisėdo (stovėti negalėjo) ir šildėsi saulėje. Kai išgirdo kažką kiemu einant, tuoj vėl atsigulė. Žmonės, priėję prie lango, pastebėjo, kad sujudėjo jo ranka. Jie ėmė klausti, ar gyvas, sakė, kad čia savi, ne komunistai ir, jeigu gyvas, tegul atsiliepia. Tačiau Daunys nejudėjo. Tik kai pastebėjo vokiečių karius, pasisakė esąs gyvas. Vokiečių kariai ir gyventojai suteikė pirmąją pagalbą, nugabeno į Papilės savivaldybės sekretoriaus Klimo butą, o iš ten antradienį arkliais išvežė į Mažeikių apskrities ligoninę⁵⁶. Gyvas liko ir Matas Petrauskas, 68 m. Papilės gyventojas. Jo sūnų, Joną Petrauską, nužudė birželio 25 d., o tėvą sūnaus žūties dieną uždarė Papilės areštinėje. Suimant buvo labai stipriai sumuštas ir sukruvintas. Būdamas areštinėje matė, kaip birželio 26 d. 16 val. vedė sušaudyti Stankaitį, Daunį, Marcinkų ir Rupšį. Jį paliko areštinėje, iš kurios išsilaužė 27 d. rytą⁵⁷.

Papilės valsčiaus gyventojai lietuviai buvo žudomi ir kitose vietovėse. Ties Barvėdžių kaimo palauke besitraukiantys raudonarmiečiai 1941 m. birželio 27 d. nužudė Antaną Morkų, 29 m. iš Rūdausių kaimo (Kruopių valsčiaus), Joną Šlaustą (gim. 1914 m.) iš Mergelūčių kaimo, Kruopių girininkijos raštininką⁵⁸. Praną Irnių (59 m. Ūžsienių kaimo eigulį), ūkininką, turėjusį 13 ha žemės, birželio 27 d. nušovė Pragalvojų miške, apie pusantro kilometro nuo namų. Liko žmona su šešiais vaikais⁵⁹. Augustinas Šliažas (gim. 1916) buvo Rimšių kaimo gyventojas, ūkininkas. Birželio 26 d. apie 19 val. į jo namus atėjo šeši ginkluoti raudonarmiečiai su civiliu Valančiumi. Jie iš A. Šliažo pareikalavo atiduoti ginklus, atėmė dokumentus ir nusivarė Papilės link. Nusivedę už Ventos, nušovė ir subadė durtuvais. Nužudytajam buvo išmušti keturi dantys, durtuvais buvo subadyta krūtinė ir pilvas, peršautas per ranką, kaklą ir šoną. Po to raudonarmiečiai sugrįžo pas Šliažo tėvus. Iš Šliažo tėvo atėmė pinigų ir su žmona nusivarė jį į Papilę prie pašto įstaigos. Bet čia vienas raudonarmietis liepė juos paleisti⁶⁰.

Vokiečių 18-oji armija Šiaulių miestą užėmė 1941 m. birželio 26 d. Žuvo 4 vokiečių kariai, 11 partizanų sukilėlių, 51 civilis. Karo pradžioje Šiauliuose, kaip ir kituose Lietuvos miestuose bei apskrityse, pradėjo veikti Lietuvių aktyvistų frontas. LAF valdybos nariais Šiauliuose tapo J. Vilutis, A. Raulinaitis, V. Pauža, V. Ivanauskas ir P. Juodis. LAF štabui vadovavo kpt. L. Virbickas. Iš pradžių LAF štabas aktyviai kišosi į pareigūnų skyrimo ir valdymo reikalus. Susikūrus lietuvių administracijai, jo vaidmuo sumažėjo. Šiaulių apygardos komisaro H. Geweckes nurodymu 1941 m. rugsėjo 29 d. LAF organizacijos veikla apygardoje buvo sustabdyta⁶¹. Vienas iš LLV tikslų buvo atkurti

⁵⁵ *Ten pat*, p. 104.

⁵⁶ *Ten pat*, p. 105.

⁵⁷ *Ten pat*.

⁵⁸ *Ten pat*, p. 103–104.

⁵⁹ *Ten pat*, p. 103.

⁶⁰ *Ten pat*, p. 104.

⁶¹ Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 42–43.

iki sovietų okupacijos Lietuvoje funkcionavusią administraciją. Į darbą valdžios įstaigose LLV kvietė sugrįžti ten iki 1940 m. birželio 15 d. dirbusius asmenis. LLV vidaus reikalų ministru buvo paskirtas plk. Jonas Šlepetyš⁶². LLV 1941 m. birželio 24 d. priėmė nutarimą, kuriuo panaikino LSSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo 1940 m. lapkričio 12 d. įsaką dėl vietinių valstybės valdžios organų sudarymo LSSR apskrityse, miestuose, valsčiuose, miesteliuose ir apylinkėse. Buvo atkurtas Vietos savivaldybių įstatymo galiojimas⁶³. Šiaulių apskrityje pradėjo atsikurti iki sovietų okupacijos funkcionavusios lietuvių valdžios įstaigos. Nuo 1941 m. birželio 28 d. pradėjo veikti Šiaulių apskrities viršininko įstaiga ir Šiaulių apskrities valdyba. Apskrities viršininku buvo paskirtas Ignas Urbaitis, jo padėjėju – Petras Kutka. Šias pareigas jie pradėjo eiti nuo liepos 1 d. Sekretoriumi buvo paskirtas Vaitiekus Ancevičius. Į tarnautojų sąrašus jis įrašytas nuo liepos 1 d.⁶⁴ 1941 m. rugpjūčio 5 d. I. Urbaitis nustojo eiti apskrities viršininko pareigas, jas perėmė Jonas Noreika⁶⁵. Pirmuoju Šiaulių burmistru buvo Jonas Noreika, nuo liepos 5 d. (kitais duomenimis – nuo liepos 3 d.) burmistro pareigas pradėjo eiti Petras Linkevičius. Jo pavaduotojais buvo paskirti Vaclovas Gedvila ir Antanas Stankus⁶⁶. Apskrities viršininkas I. Urbaitis, burmistras J. Noreika ir kiti parašė kreipimąsi į vokiečių karinės valdžios atstovus. Jame vokiečių kariuomenę apibūdino kaip mūsų krašto išlaisvintoją nuo bolševikų jungo. Kreipimesi buvo reiškiamas noras bendradarbiauti su vokiečių karine valdžia ekonominiiais, saugumo ir kitais klausimais⁶⁷. Valsčiuose atsikūrė savivaldybės. Žinių, kaip vyko Papilės valsčiaus savivaldybės atsikūrimas, yra išlikę mažai. Papilės viršaičių buvo paskirtas Jonas Joniškis, padėjėju jis neturėjo⁶⁸. Taip pat buvo paskirti seniūnai. Šiaudinės kaimo seniūnu tapo Jonas Monkus, Avižlių seniūnu – Pranas Narčius⁶⁹. Istoriko Ričardo Čepo duomenimis, 1935 m. Papilės valsčiuje buvo 12 seniūnų⁷⁰. Tikriausiai tiek pat seniūnų buvo ir atsikūrusioje Papilės valsčiaus savivaldybėje. Vadinas, savivaldybėje galėjo dirbti apie 13 žmonių.

Šiaulių apskrityje atsikūrė ir lietuvių policinės struktūros. Prie LLV 1941 m. birželio 24 d. atkurtos Vidaus reikalų ministerijos buvo Saugumo, Policijos, Kalėjimų departamentai. 1941 m. liepos mėn. policijoje jau dirbo apie 7 000 tarnautojų. Valstybės saugumo departamentas (VSD) buvo centrinė lietuvių saugumo policijos (LSP) įstaiga, jam buvo pavaldi ir kriminalinė policija. VSD iš pradžių vadovavo Vytautas Reivytis, o departamentą reorganizavus į lietuviškąją saugumo ir kriminalinės policijos skyrių – Stasys Čenkus⁷¹. LSP buvo suskirstyta į 6 apygardas: Kauno, Vilniaus,

⁶²Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai, Vilnius, 2001, p. 6.

⁶³Stankeras P. *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 49; Lietuvos ministerių kabineto 1941 m. birželio 24 d. nutarimas, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. R-1099, ap. 1, b. 8, l. 3.

⁶⁴Šiaulių apskrities viršininko 1941 m. liepos 4 d. įsakymas nr. 1, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 7–8; Šiaulių apskrities viršininko 1941 m. liepos 7 d. įsakymas nr. 2, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 8.

⁶⁵Šiaulių miesto ir apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 5 d. įsakymai nr. 7 ir nr. 8, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 107.

⁶⁶Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 42–43; Šiaulių m. Burmistras, *Tėvynė*, nr. 1, 1941 m. liepos 6, l. 1.

⁶⁷Igno Urbaičio ir Juozo Naujalio b. b., LYA, f. K-1, b. P-20125, l. 21.

⁶⁸Šiaulių apskrities 1941 m. liepos 16 d. valsčių viršaičių, burmistru ir viršaičių padėjėjų sąrašas, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 2, l. 56; Vinco Viskanto ir kt. asmenų b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 1, l. 15.

⁶⁹Kazio Balčiūno b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14882, t. 1, l. 77, 83.

⁷⁰Čepas R. *Papilės valsčiaus savivaldybė 1918–1940 m.*, *Papilė*, Vilnius, 2004, d. 1, l. 290.

⁷¹Bubnys A. *Lietuvių saugumo policija ir holokaustas*, p. 24–25; Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 88–89.

Šiaulių, Panevėžio, Marijampolės ir Ukmergės. Apygardos buvo suskirstytos į rajonus. Lietuvių saugumo policijos Šiaulių apygardos viršininku buvo Juozas Pakulis, jo pavaduotoju – Stasys Truika. Šiaulių miestas buvo padalintas į du rajonus, o Šiaulių apygarda – į Tauragės, Joniškio, Telšių, Plūngės, Kretingės ir Mažeikių rajonus⁷². Taigi Papilės valsčius buvo pavaldus lietuvių saugumo policijos Šiaulių apygardos viršininko įstaigai.

Policijos departamento vadovu tapo I. Taunys, vėliau – Vytautas Reivytiš⁷³. Atsikūrusios Šiaulių apskrities policijos vado pareigas nuo 1941 m. liepos 1 d. pradėjo eiti nepriklausomos Lietuvos kariuomenės leitenantas Bronius Paliulionis (gim. 1905). Įstaigos raštvedžio pareigas nuo liepos 1 d. pradėjo eiti Normantas Kajetonas⁷⁴. Papilės policijos nuovados viršininku tapo Liudas Giniotis, vėliau – Vincas Viskantas. Nuo 1941 m. rugpjūčio 1 d. Papilės valsčiaus policijos nuovados viršininko pareigas pradėjo eiti Jonas Monkevičius⁷⁵. Papilės policijos 1941 m. rugpjūčio mėn. algalapio duomenimis, nuovadoje dirbo 13 asmenų. Nuovados viršininkas buvo Jonas Monkevičius, o policininkais – Vytautas Vitkevičius, Bronius Ivoškus, Kostas Panuškis, Leonas Vaivada, Kazys Poškus, Adomas Kontautas, Antanas Jauga, Juozas Mokus, Jonas Butnorius, Jonas Rimkus, Antanas Jokubaitis, Liudas Tījūnėlis. Jonas Monkevičius už 1941 m. rugpjūčio mėn. algos gavo 628 rb 50 kp, o dauguma policininkų gavo tik po 427 rb 45 kp atlyginimo; vienam policininkui buvo sumokėta 416 rb 90 kp, dar vienam – 430 rb 60 kp⁷⁶. Beje, ne visi policijos nuovadoje dirbę asmenys buvo etatiniai policininkai. Antanas Jauga tvirtino, kad jis buvo tik pagalbinės policijos narys, o ne etatinis policininkas⁷⁷. Paprastai valsčių policijos nuovadose dirbdavo maždaug po 5 etatinius policininkus.

Partizanų būriai kūrėsi ir vokiečiams jau okupavus Papilės valsčių. Kai neliko raudonarmiečių ir sovietų administracijos, Papilės komendantu tapo Kazys Šniutė (gim. 1897)⁷⁸. K. Šniutė ir Adomas Petruskas Papilėje formavo partizanų būrį, kurio štabas buvo įsteigtas mokyklos patalpose. Būrio vadu paskirtas nepriklausomos Lietuvos karininkas Vincas Šilkas (gim. 1917)⁷⁹. Baublių kaime buvo suformuotas apie 10 asmenų partizanų būrys. Būriui vadovavo Povilas Zandersonas. Ginklų gavo iš Papilės policijos nuovados viršininko⁸⁰. Šiaudinės pienuose 1941 m. birželio 28 d. įvyko gyventojų susirinkimas, kurio metu buvo suformuotas partizanų būrys. Vadu buvo paskirtas Vladas Tučinskas. Ginklais būrį aprūpino Papilės policijos nuovada⁸¹. Šių partizanų būrių tikslas buvo suimti buvusius sovietų aktyvistus, nespėjusius pasitraukti raudonarmiečius, eiti sargybas ir t. t. Jie turėjo vykdyti atsikūrusios Papilės valsčiaus lietuvių ad-

⁷²Bubnys A. *Lietuvių saugumo policija ir holokaustas*, p. 25; Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 88–93.

⁷³*Ten pat*, p. 97.

⁷⁴Šiaulių apskrities viršininko 1941 m. liepos 4 d. įsakymas nr. 1, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 7, 11; Stankeras P. *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 249–250.

⁷⁵Vinco Viskanto ir kt. asmenų b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 1, l. 15, 25–27, t. 3, l. 216, t. 5, l. 185–186.

⁷⁶*Ten pat*, t. 5, l. 91–92; Šiaulių apskrities policija. Papilės nuovados tarnautojų algų lapas, LCVA, f. R-719, ap. 1, b. 65, l. 1.

⁷⁷Antano Jaugos ir kt. asmenų b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 2, l. 27, 31.

⁷⁸*Ten pat*, t. 1, l. 15, 25–27, t. 5, l. 127.

⁷⁹*Ten pat*, t. 1, l. 15, t. 2, l. 30, t. 5, l. 184; Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 62–63.

⁸⁰Vinco Viskanto ir kt. asmenų b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 4, l. 12; Povilo Zandersono b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-1554, l. 12, 19–20.

⁸¹Juozo Nikitaravičiaus b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2231/3, l. 11, 14.

ministracijos pareigūnų nurodymus. Baublių kaimo partizanai vykdė Papilės policijos nuovados viršininko nurodymus⁸². Panašu, kad dalis šiems būriams priklausiusių partizanų sukilimo metu galėjo būti karinių veiksnių prieš Papilės sovietų aktyvą dalyviai. Pvz., Šiaudinės kaime veikusio partizanų būrio narys Juozas Nikitaravičius 1941 m. birželio 23 d. dalyvavo Papilės valsčiaus Jonaičių kaimo gyventojų P. Norkaus namuose vykusiame partizanų slaptame susirinkime, birželio 24 d. su kitais partizanais sukilėliais puolė Papilę⁸³.

Netrukus Papilėje veikę partizanų būriai buvo reorganizuoti į pagalbinę policiją ir tapo pavaldūs Papilės policijos nuovados viršininkui. Šiaulių apskrities viršininkas 1941 m. liepos 13 d. išleido įsakymą, kuriame sakoma, kad saugumui ir rimčiai palaikyti apskrityje vien policijos pajėgų neužtenka. Sėkmingai kovai su banditizmu savanoriškais pagrindais steigama pagalbinė policija, priklausanti Šiaulių apskrities policijos vadui. Jos paskirtis – talkininkauti policijai. Pagalbinei policijai veikimo užduotis duoda ir veiksams vadovauja policijos nuovados viršininkas. Pagalbinės policijos būriai organizuojami visuose Šiaulių apskrities valsčiuose, būrių vadus skiria Šiaulių apskrities policijos vadas. Pagalbinės policijos būriai valsčiuose organizuojami iš šaulių, partizanų, vietos gyventojų. Pagalbinės policijos vadas vykdo policijos nuovados viršininko įsakymus ir reikalavimus⁸⁴.

Pagal LSSR KGB Tardymo skyriaus tardytojo vyr. lt. Rimkaus sudarytus sąrašus, tiriant po karo teisto buvusio policijos nuovados viršininko V. Viskanto ir kitų asmenų bylas, vokiečių okupacijos pradžioje Papilės valsčiuje buvo maždaug 85 policininkai ir pagalbinės policijos nariai⁸⁵. Šiuose sąrašuose tardytojas Rimkus nemini 5 asmenų, vokiečių okupacijos laikotarpiu buvusių policininkais, pagalbinės policijos nariais, kurių baudžiamosios bylos tyrimui vykstant buvo sudaryti sąrašai. Būtų galima teigti, kad policininkų ir pagalbinės policijos narių Papilės valsčiuje būta apie 90. Tad valsčiaus savivaldybės, policijos nuovados pareigūnų kartu su pagalbinės policijos nariais galėjo būti apie 100 žmonių.

Sukilimo metu ir po jo Papilėje atsikūrusios lietuvių valdžios įstaigos (savivaldybė, policijos nuovada) buvo pavaldžios Šiaulių apskrities viršininkui, Šiaulių apskrities policijos vadui, lietuvių saugumo policijos Šiaulių apygardos įstaigai. Šios įstaigos savo ruožtu buvo pavaldžios LLV. LLV, Šiaulių apskrities lietuvių valdžios įstaigos nuo 1941 m. birželio pabaigos iki liepos pabaigos buvo pavaldžios vokiečių karinei administracijai. Panašu, kad Šiaulių apskrities ir ją sudarančių valsčių lietuvių administracijos pareigūnai, be pavaldumo LLV, buvo pavaldūs ir Šiauliuose veikusiai karo lauko komendantūrai Nr. 819, kuriai vadovavo Konowski. Istorikas Arūnas Bubnys pastebi, kad lietuvių saugumo policija buvo pavaldi vokiečių saugumo policijai ir SD⁸⁶. Galima teigti, kad lietuvių saugumo policijos Šiaulių apygardos pareigūnai vokiečių karinės administracijos laikotarpiu buvo pavaldūs 2/A operatyvinio būrio padalinii Šiau-

⁸²*Ten pat*, l. 11ap; Vinco Viskanto ir kt. asmenų bylos, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 1, l. 30, t. 2, l. 15, t. 4, l. 12; Povilo Zandersono b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-1554, l. 12, 19–20, 22.

⁸³Juozo Nikitaravičiaus b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 2231/3, l. 20; *Policijos raportai. 1941 m.*, p. 102–103; Burauskaitė B. Raudonasis teroras Papilės valsčiuje, *Papilė*, Vilnius, 2004, d. 1, p. 398.

⁸⁴Šiaulių apskrities viršininko 1941 m. liepos 13 d. įsakymas nr. 3, *LCVA*, f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 33.

⁸⁵Vinco Viskanto ir kt. asmenų b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 5, l. 177–186.

⁸⁶Bubnys A. *Lietuvių saugumo policija ir holokaustas*, p. 24.

liuose, kuris čia atliko vokiečių saugumo policijos ir SD funkcijas. Pareigūnai privalėjo vykdyti šios įstaigos nurodymus.

Nacistinės Vokietijos kancleris Adolfas Hitleris 1941 m. liepos 17 d. įsaku paskelbė, kad iš buvusių Lietuvos, Latvijos, Estijos valstybių ir Gudijos žemių yra sudaromas Rytų krašto (Ostlando) reicho komisariatas. Ostlando reicho komisaru paskiriamas SA obergruppenfiureris Heinrichas Lohsė, kuris reicho okupuotų kraštų ministro Alfredo Rosenbergo nurodymu 1941 m. liepos 25 d. perėmė Ostlando valdymą. Lietuvos generalinės srities komisaru tapo Adrianas Theodoras von Rentelnas. Lietuvos generalinė sritis buvo suskirstyta į keturias kaimų – Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Panevėžio, bei dvi miestų – Vilniaus ir Kauno – apygardas, kurias valdė apygardų komisarai. Šiaulių apygardos komisaru buvo paskirtas Hansas Gewecke⁸⁷. Įvedus civilinį valdymą, vokiečiams LLV tapo nebereikalinga. A. T. von Rentelnas 1941 m. rugpjūčio 5 d. susitiko su LLV nariais ir pareiškė, kad jis perėmė buvusios Lietuvos valstybės civilinę administraciją ir ją, kaip ministrų, darbas yra baigtas. Pranešė, kad yra paskirti patikimieji ir patarėjai – komisariniai generaliniai tarėjai, o Lietuvos valstybės reikalai bus tvarkomi pasibaigus karui⁸⁸. Tai reiškė, kad lietuvių antisovietinė 1940–1941 m. rezistencija baigėsi nesėkme – nepriklausomybė nebuvo atkurta. 1941 m. Birželio sukilimo metu ir po jo, t. y. vokiečių karinės administracijos laikotarpiu (1941 m. birželio pabaiga ir liepa), atsikūrusioms lietuvių valdžios įstaigoms nebuvo lemta tapti nepriklausomos Lietuvos valstybės valdžios įstaigomis. A. T. von Rentelno įstaigai tapo pavaldūs apskričių viršininkai. Generalinis komisaras, atsižvelgdamas į apygardų komisarų ir pirmojo generalinio tarėjo nuomonę, skirdavo arba atšaukdavo iš pareigų apskričių viršininkus⁸⁹.

Įvedus civilinį valdymą, Papilės valsčiaus lietuvių valdžios įstaigos buvo pavaldžios Šiaulių apskrities policijos vadui, Šiaulių apskrities viršininkui, LSP Šiaulių apygardai. Šiaulių apskrities viršininkas buvo pavaldus H. Geweckei, o šis – A. T. von Rentelniui. Be Ostlando reicho komisariato civilinės valdžios įstaigų, veikė aukštesniojo SS ir policijos vado (SS obergruppenfiureris Friedrichas Jeckelnas) institucija. F. Jeckelniui buvo pavaldūs generalinių sričių SS ir policijos vadai. Lietuvos SS ir policijos vadu buvo SS brigadefiureris ir policijos generolas majoras Lucianas Wysockis. Nuo 1941 m. rugsėjo 14 d. visa Lietuvos generalinės srities policija buvo perduota L. Wysockiui. Jis policiją valdė per vokiečių tvarkos (viešosios) policijos vadą Lietuvoje policijos majorą A. Engelį, kuriam pavaldi buvo visa (vokiečių ir lietuvių) Lietuvos generalinės srities uniformuota tvarkos policija. Lietuvių viešąją policiją sudarė: a) miestų nuovadų policija; b) apskričių ir valsčių policijos nuovados; c) savisaugos (pagalbinės policijos) daliniai⁹⁰. L. Wysockis 1941 m. rugsėjo 25 d. išleido potvarkį, kad visa lietuvių policija drausmės, valdymo bei kompleksavimo atžvilgiais, išskyrus ūkio reikalus, yra paimama iš apskričių viršininkų pavaldumo ir pereina SS ir policijos vado žinion⁹¹. Išeitų, kad Papilės valsčiaus policijos nuovada buvo pavaldi Šiaulių apskrities policijos vadui, šis –

⁸⁷ Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 139–141.

⁸⁸ *Ten pat*, p. 56–57, 507–509.

⁸⁹ *Ten pat*, p. 61.

⁹⁰ Stankeras P. *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 58; Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 86.

⁹¹ Stankeras P. Aukščiausioji vokiečių SS ir policijos vadovybė Lietuvos generalinėje srityje 1941–1944 m., *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2001, nr. 2(10), p. 22.

A. Engeliui, o A. Engelis – Lucianui Wysockiui. Ostlando reicho komisariats buvo ir vokiečių saugumo policijos, ir SD institucija su būstine Rygoje, kuriai vadovavo SS brigadefiureris W. Stahleckeris. W. Stahleckeriui buvo pavaldus Lietuvos vokiečių saugumo policijos ir SD vadas SS štandartenfiureris Karlas Jägeris bei SS šturbanfiurerio Rudolfo Batzo vadovaujamas 2/A operatyvinis būrys, kurio vienas padalinys Šiauliuose vykdė vokiečių saugumo policijos ir SD funkcijas. 2/A operatyvinio būrio padalinys iki 1941 m. spalio 2 d. veikė Šiaulių apskrityje, po to apskritis perėjo vokiečių saugumo policijos ir SD 3/A operatyvinio būrio vado K. Jägerio žinion. Panaikinus Lietuvos laikinąją vyriausybę, VSD buvo pavadintas Lietuviškuoju saugumo policijos skyriumi prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje. Civilinės administracijos laikotarpiu, kaip ir esant vokiečių karinei administracijai, LSP buvo pavaldi vokiečių saugumo policijai ir SD⁹². Taigi galima teigti, kad LSP Šiaulių apygardos pareigūnai civilinės administracijos laikotarpiu buvo pavaldūs 2/A operatyvinio būrio padaliniumi, o nuo spalio 2 d. – 3/A operatyviniam būriui. Pareigūnai privalėjo vykdyti šių vokiečių represinių struktūrų nurodymus.

Papilės žydų genocidas 1941 metų vasarą ir rudenį

Šiaulių mieste 1939 m., anot Leibo Lipšico, gyveno apie 8 000–8 500 žydų⁹³. Šiaulių apskrityje, be Šiaulių miesto, 1923 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, gyveno 8 161 žydas⁹⁴. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Papilėje gyveno gausi žydų bendruomenė. 1897 m. miestelyje buvo 1 877 gyventojai, iš jų 965 žydai. Kiti duomenys teigia, kad žydų būta per 1 000. Papilėje buvo keletas *chederiu* (pradinių religijos mokyklų), *ješiva* (aukštesnioji religijos mokykla). Caro valdžia 1915 m. Papilės žydus ištremė į Rusijos gilumą. Valdžia baiminosi, kad žydai išduos karines paslaptis ir talkininkaus vokiečiams. Po karo tik maždaug penktadalis žydų sugrįžo į Papilę. 1923 m. Papilės valsčiuje gyveno 257 žydai (116 vyrų ir 141 moteris). Tarpukariu nemažai žydų emigravo į Pietų Afriką, Palestiną. Papilėniškiai žydai vertėsi prekyba ir aptarnavimo verslais, kai kurie eksportavo į Vokietiją medieną ir linus. Čia buvo įsteigtas „Žydų liaudies bankas“, steigėjai buvo 82 žmonės. Miestelyje buvo sinagoga, dvasiniais žydų reikalais rūpinosi rabinai, veikė žydų biblioteka. Papilės žydų bendruomenė išugdė ir žymių žmonių, inteligentų. Garsusis kalbininkas Chackelis Lemchenas (1904–2001 m.) buvo kilęs iš Papilės. Papilės žydai gyveno gan uždara gyvenimą⁹⁵. Panašu, kad prieš vokiečių okupaciją Papilėje gyveno apie 151 žydą. Taip teigti leidžia šie konkretūs faktai. Prasidėjus vokiečių okupacijai, į Šiaurinės ir Kalniškių kaimuose įrengtą žydų getą buvo suvaryta iš viso 150 žydų vyrų, moterų ir vaikų⁹⁶. Algimanto Muturo ir Leopoldo Rozgos duomenimis,

⁹²Stankeras P. *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 203; Krausnick H. *Hitlers Einsatzgruppen. Die Truppen des Weltanschauungskrieges 1938–1942*, Frankfurt am Main, 1993, p. 361; Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 71, 77; Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 43, 52; Bubnys A. *Lietuvių saugumo policija ir holokaustas*, p. 24–25.

⁹³Lipšicas L. *Šiaulių getas, 1941 m. liepos 18 – 1944 m. liepos 24, Šiaulių getas: kalinių sąrašai 1942*, Vilnius, 2002, p. 10.

⁹⁴Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 51.

⁹⁵*Ten pat*, p. 62; Muturas A., Rozga L. *Žydų likimo vingiais*, Štutininė I. *Žydai ir holokaustas Papilės gyventojų atmintyje, Papilė*, Vilnius, 2004, d. 1, p. 338–342, 347–348.

⁹⁶Kazio Milevičiaus b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 8089/3, l. 16.

miestelio turgavietėje buvo nužudytas rabinas R. Abraham–Hacben Levinas⁹⁷. Tikėtina, kad Papilėje žydų iki holokausto galėjo būti ir daugiau. Dalis žydų, prasidėjus karui, galėjo suspėti pasitraukti į Rytus. Duomenų, patvirtinančių šią prielaidą, straipsnio autoriui surasti nepavyko.

Terminas holokaustas (lot. *holocaustum* – sudeginta auka < gr. *Holos* – visas + *kaustos* – degantis) paprastai suprantamas kaip Trečiojo reicho nacionalsocialistų režimo vykdytas žydų persekiojimas ir naikinimas Vokietijoje ir jos okupuotose valstybėse⁹⁸. Žymus holokausto tyrinėtojas Raulis Hilbergas teigia, kad į žydų persekiojimą ir naikinimą Vokietijoje ir jos okupuotose teritorijose buvo įtrauktos įvairios vokiečių visuomeninio gyvenimo jėgos – valstybės valdymo aparatas, armija, verslo struktūros, partija ir kt. Jis pateikia svarbiausių, naikinimą vykdyusių vokiškų organizacijų sąrašą, apibūdina jų funkcijas šiame procese. R. Hilbergas akcentuoja, kad šios organizacijos buvo atsakingos už tam tikrą žydų naikinimo proceso lygmenį⁹⁹. Izraelio istorikas Icchakas Aradas, kalbėdamas apie holokausto Sovietų Sąjungoje ypatybes, skiria tris faktorius: vokiškąjį, vietinį ir žydiškąjį. Vokiškasis – tai nacių okupacinės valdžios įstaigos, vykdytąsias žydų genocidą; vietinis – tai vietinių ne žydų tautybės gyventojų santykis su žydų genocidu ir reakcija į jį; žydiškasis – žydai, genocido aukos¹⁰⁰. Lietuvos žydų persekiojimą ir naikinimą organizavusias ir vykdyusias socialines jėgas galima sąlygiškai suskirstyti į dvi grupes: vokiškas ir lietuviškas. Vokiškos socialinės jėgos buvo šios: 1) vokiečių karinė administracija (1941 m. birželio pabaiga ir liepa); 2) vokiečių civilinis valdymas (nuo 1941 m. liepos pabaigos); 3) vokiečių saugumo policija ir SD. Lietuviškos socialinės jėgos, pavaldžios vokiškosioms, buvo šios: 1) 1941 m. Birželio sukilimo metu ir po jo atsikūrusios įvairių lygių lietuvių valdžios įstaigos; 2) pagalbinė policija, kurios nariais tapo dalis partizanų sukilėlių, buvę nepriklausomos Lietuvos organizacijų nariai, patriotiškai nusiteikę lietuviai, kiti asmenys; 3) lietuviškos karinės-policinės formuotės, atsiradusios iš lietuvių antisovietinės rezistencijos siekių – atkurti kariuomenę, noro turėti ginkluotąsias pajėgas ir Trečiojo reicho vadovybės tikslo užimtose Sovietų Sąjungos teritorijose iš vietos gyventojų formuoti policijos batalionus.

Lietuvos žydų naikinimo vokiečių karinės administracijos (1941 m. birželio pabaiga ir liepa) laikotarpiu ypatumai

Nacistinės Vokietijos kancleris Adolfas Hitleris 1941 m. kovo mėn. susitikime su karinių pajėgų ir partijos vadovybe artėjantį karą su Sovietų Sąjunga apibūdino kaip dviejų priešišku pasaulėžiūrų susidūrimą. Buvo pasakyta, kad karo metu turės

⁹⁷ Muturas A, Rozga L. *Žydų likimo vingiais*, p. 343.

⁹⁸ Friedemann Bedürftig. *Lexikon III Reich*, Hamburg, 1994, p. 186; *Enzyklopädie des Holocaust. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden*, Berlin, 1993, Bd. 1, p. IX; *Brockhaus Enzyklopädie*, Mannheim, 1989, Bd. 10, p. 191; James Taylor and Warren Shaw. *A dictionary of the third Reich*, London, Glasgow, Toronto, Sydney, 1985, p. 167; *Энциклопедия третьего рейха*, Москва,

1996, c. 498; *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2005, t. 7, l. 628.

⁹⁹ Hilbergas R. *Nusikaltėliai, aukos, stebėtojai. Žydų tragedija 1933–1945*, Vilnius, 1999, p. 34–40.

¹⁰⁰ Ицхак Арад. *Уникальные черты Холокоста на территории СССР, Тень Холокоста. Материалы международного симпозиума „Уроки Холокоста и современная Россия“*, Москва 4–7 Мая 1997 г., Москва, 1998, c. 29.

būti sunaikinta rusų valstybės vadovybė, žydų-bolševikų inteligentija. Šios užduotys esančios tokios sudėtingos, kad jų įvykdymo negalima reikalauti iš kariuomenės. A. Hitleris reikalavo okupuotose teritorijose kuo greičiau įvesti politinį valdymą. Šias ideologinio karo užduotis kariuomenės operacijų srityje turėjo įgyvendinti SS ir saugumo policijos organai¹⁰¹. SS ir policijos vadui Heinrichui Himmleriui buvo pavaldi Vyriausioji reicho saugumo valdyba (*Reichssicherheitshauptamt, RSHA*), įsteigta 1939 m. rugsėjo 27 d. Ji suvienijo valstybinę (vokiečių saugumo policija, gestapas) ir partinę (*Sicherheitsdienst, SD*) saugumo tarnybas. Šiai valdybai vadovavo Reinhardas Heydrichas. Jis oficialiai buvo vadinamas vokiečių saugumo policijos ir SD vadu. Dar 1941 m. kovo mėn. R. Heydrichas valdybos pareigūnus informavo, kad, prasidėjus karui su Sovietų Sąjunga, reikės operatyvių grupių. RSHA I valdybos (personalo valdyba) viršininkui Bruno Streckenbachui buvo pavesta pasirūpinti operatyvinių būrių personalo paskyrimu. Būrių vadai buvo skiriami daugiausia iš RSHA dirbusių asmenų. Operatyvinės grupės buvo formuojamos pasienio policijos mokykloje Pretzcho mieste prie Elbės, policijos mokyklos vadovui Tummleriui pavesti grupių vadų lavinimo reikalai. Buvo suformuotos keturios vokiečių saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės – A, B, C, D. Operatyvinė grupė A buvo priskirta Šiaurės armijų grupei, B – Centro armijų grupei, D – Pietų armijų grupei, D – specialiai 11-ajai vokiečių armijai. Operatyvinę grupę A (vadas SS brigadenfiureris Walteris Stahleckeris), kuri turėjo veikti Baltijos šalyse, sudarė 2-asis ir 3-iasis operatyviniai būriai (*Einsatzkommandos*) ir 1a bei 1b ypatingieji būriai (*Sonderkommandos*). Operatyvinės grupės A 3-iojo operatyvinio būrio vadu paskirtas SS štandartenfiureris Karlas Jägeris, 2-ojo operatyvinio būrio vadu tapo SS šturbanfiureris Rudolfas Batzas. Operatyvinė grupė A buvo pati didžiausia, jai priklausė apie 990 asmenų¹⁰². Prieš prasidedant operacijai „Barbarosa“, operatyvinių grupių, būrių vadams buvo duotos užduotys.

Vermachto vyriausiosios vadovybės viršininko Wilhelmo Keitelio 1941 m. kovo 13 d. direktyvų viename punkte buvo teigiama:

„SS reichsfiureris kariuomenės operacijų srityje pasiruošimą politiniam valdymui vykdo pagal iš fiurerio gautas ypatingąsias užduotis, kurios kyla iš dviejų priešingų politinių sistemų kovos, turinčios viską galutinai išspręsti (aus dem endgültig auszutragenden Kampf). Šių užduočių ribose SS reichsfiureris veikia savarankiškai, savo atsakomybe. Beje, tuo vykdomoji valdžia, kuri patikėta vyriausiajam kariuomenės vadui, vado įgaliotoms įstaigoms čia nepaliečiama. SS reichsfiureris rūpinasi, kad jam, vykdamas savo užduotis, nebūtų trukdoma operacijoms. Detales vyriausioji kariuomenės vadovybė ir SS reichsfiureris suderina betarpiškai“¹⁰³.

Kitame direktyvos punkte konstatuojama, kad karinių veiksmų zonai pakankamai nutolus į okupuojamo krašto gi-

¹⁰¹ Hans Buchheim, Martin Broszta, Hans-Adolf Jacobsen und Helmut Krausnick. *Anatomie des SS-Staates*, p. 451–452; Hilberg R. *Die Vernichtung der europäischen Juden*, Frankfurt am Main, 1990, Bd. 2, p. 296–297.

¹⁰² Wildt M. *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg, 2002, p. 547–553; Hilberg R. *Die Vernichtung der europäischen Juden*, Bd. 2, p. 296–301; Krausnick H. *Hitlers Einsatzgruppen. Die Truppe des Weltanschauungskrieges 1938–1942*, p. 360–361; Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944 m.)*, p. 75; *Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD*, [//http://lexikon.freenet.de/Rudolf_Batz](http://de.wikipedia.org/wiki/Hauptseite;_Rudolf_Batz).

¹⁰³ Hans Buchheim, Martin Broszta, Hans-Adolf Jacobsen und Helmut Krausnick. *Anatomie des SS-Staates*, p. 478–479.

lumą, turi būti nustatyta jos galinė riba. Už galinės ribos esanti okupuota sritis turi būti dalijama į atskirus vienetus, remiantis tautiniais pagrindais ir pagal jos ribas su Šiaurės, Vidurio ir Centro armijų grupėmis. Šiose srityse politinis valdymas turėjo pereiti reichskomisarams, privalėjusiems vykdyti fiurerio direktyvas¹⁰⁴. Šie punktai ir istoriografinės žinios apie vokiečių okupaciją (1941–1944 m.) Lietuvoje leidžia teigti, kad SS ir policijos vadas Heinrichas Himmleris sąlygas, tinkančias politiniam valdymui įvesti mūsų krašte, turėjo rengti vokiečių karinės administracijos (1941 m. birželio pabaiga ir liepa) laikotarpiu. O mūsų krašto ir kitas vokiečių kariuomenės okupuotas teritorijas, kuriose vėliau buvo įvestas politinis, t. y. civilinis, valdymas, galima vertinti kaip kariuomenės operacijų sritį.

Pagal Vokietijos kariuomenės vyriausiosios vadovybės vado generolo feldmaršalo Waltherio von Brauchitscho 1941 m. balandžio 28 d. įsakymą kariuomenės operacijų sritis buvo suskirstyta į dvi dalis – į armijos užnugario sritį (*das rückwärtige Armeegebiet*) ir į kariuomenės užnugario sritį (*das rückwärtige Heeresgebiet*). Operatyvinių grupių, būrių užduotys šiose srityse buvo nevienodos. Armijos užnugario srityje, prieš prasidedant operacijoms, svarbus buvo nustatytų objektų (*Sicherstellung vor Beginn von Operationen festgelegter Objekte*) (medžiagos, archyvų, antivalstybinių ir reichui priešiškų organizacijų, draugijų, grupių kartotekos ir t. t.) ir ypatingai svarbių atskirų asmenų (vadovaujančių emigrantų, sabotuotųjų, teroristų ir t. t.) išsiaiškinimas; armijos vadas galėjo uždrausti panaudoti operatyvinius būrius tose operacijų srities dalyse, kuriose tai galėtų kelti organizacinius trukdymus. Kariuomenės užnugario srityje svarbus buvo antivalstybinių, reichui priešiškų siekių, jeigu jie nepriskirtini priešiškomis karinėms pajėgoms, ištyrimas ir nuslopinimas bei bendrų pranešimų kariuomenių užnugarių sričių vadams (*der Befehlshaber der rückwärtigen Heeresgebiete*) pateikimas apie politinę padėtį. Bendradarbiavimui su abvero karininkais, abvero organais galiojo kartu su reichu ministerijos abvero skyriumi 1937 m. sausio 1 d. suformuoti „Slaptosios valstybės policijos ir vermachto abvero tarnybų bendradarbiavimo principai“¹⁰⁵. Operatyvinės grupės administraciniu požiūriu buvo pavaldžios karinei vadovybei, o RSHA priklausė jų specialioji kontrolė. Kariuomenė turėjo operatyvines grupes aprūpinti nakvyne, degalais, maisto produktais ir, jeigu reikia, radijo ryšiu. Jos iš vokiečių saugumo policijos ir SD viršininko turėjo gauti specialiąsias direktyvas¹⁰⁶. Taigi H. Himmleris, rengdamas sąlygas, tinkamas politiniam valdymui įvesti, vokiečių karinės administracijos (1941 m. birželio pabaiga ir liepa) laikotarpiu mūsų krašte turėjo naikinti antivalstybinius, reichui priešiškus elementus. Pabaltijo regione šį naikinimą organizuoti ir vykdyti turėjo operatyvinė grupė A, jos operatyviniai ir ypatingieji būriai, pavaldūs RSHA viršininkui R. Heydrichui. R. Heydrichas buvo pavaldus H. Himmleriui.

Prieš karą su Sovietų Sąjunga operatyvinių grupių A, B, C, D, jų operatyvinių ir ypatingųjų būrių vadams buvo duotos užduotys. Viena iš jų – žydų žudymas. 1941 m. birželio 17 d. Berlyne įvyko posėdis, kuriame dalyvavo SS ir policijos vadas Heinrichas Himmleris, RSHA viršininkas Reinhardas Heydrichas, kariuomenės vadovybė, slaptosios tarnybos karininkai. H. Himmleris jame asmeniškai aiškino operatyvinių grupių A, B, C, D

¹⁰⁴ *Ten pat*, p. 479, 610.

¹⁰⁵ *Ten pat*, p. 484.

¹⁰⁶ Hilberg R. *Die Vernichtung der europäischen Juden*, Bd. 2, p. 298.

vadams, ką jie privalės daryti. H. Himmleris, anot RSHA III valdybos viršininko bei operatyvinės grupės D vado Otto Ohlendorfo, paaiškino, kad svarbi vadų užduoties dalis yra žydų vyrų, moterų ir vaikų sunaikinimas. Pasak SS štandartenfiurerio Karlo Jägerio, R. Heydrichas susitikimo Berlyne metu jam ir dar 50 SS vadų pasakė, kad jie karo su Rusija atveju turės šaudyti žydus¹⁰⁷. R. Heydrichas 1941 m. birželio 29 d. telegramoje operatyvinių grupių vadams priminė 1941 m. birželio 17 d. posėdį ir informavo, kad jų tikslas yra skatinti lokalius žydų pogromus. Jie privalėjo neišsiduoti esantys šių pogromų iniciatoriai, rėmėjai¹⁰⁸. R. Heydrichas 1941 m. liepos 2 d. direktyva glaustai informavo aukštesnius SS ir policijos vadus okupuotoje SSRS teritorijoje – Jeckelną, von den Bach-Zelewski, Prützmanną, Korsemanną – apie jo vokiečių saugumo policijos ir SD operatyvinėms grupėms, operatyviniams būriams tiesiogiai duotus (greičiausiai posėdžio Berlyne 1941 m. birželio 17 d. metu) principinius nurodymus. Buvo nurodyta vykdyti egzekucijas šiems asmenims: Kominterno nariams, taip pat visiems profesionaliems komunistiniams veikėjams; aukštesnio ir vidurinio rango, taip pat aktyvesniems žemiausio rango partijos, centro komiteto, sričių ir rajonų komitetų darbuotojams; liaudies komisarams; žydams, kurie priklausė partijai, dirbo valstybės tarnyboje, kitiems radikaliems elementams (diversantams, sabotuotojams, snaiperiams, propagandistams, žmogžudžiams, padegėjams ir t. t.)¹⁰⁹. Direktyvoje nurodyta, kad okupuojamose srityse neturi būti daroma kliūčių tiems, kas nori apsivalyti nuo komunistų ir žydų. Priešingai – tai reikia skatinti, bet nepalikti pėdsakų¹¹⁰. Istorikai iki šiol nesutaria, kada buvo duotas įsakymas naikinti visus žydus – ar karo su Sovietų Sąjunga išvakarėse, ar pirmosiomis karo savaitėmis. Štai istorikas Michaelis Wildtas, tyrinėjęs po karo teistų operatyvinių būrių karių parodymus, pastebi, kad įsakymas žudyti visus žydus buvo duotas prieš karą¹¹¹, o istorikas Helmutas Krausnickas, tyrinėjęs tuos pačius parodymus, tvirtina, kad šis įsakymas buvo duotas 1941 m. liepos pabaigoje¹¹².

Prasidėjus operacijai „Barbarosa“, per vakarinę Lietuvos dalį žygiavo Šiaurės armijų grupė. Paskui ją į okupuojamas teritorijas vyko operatyvinė grupė A (vadas SS brigadenfiureris Walteris Stahleckeris), šios grupės padaliniai. W. Stahleckerio 1941 m. birželio 22 d. įsakymai iš Tilžės buvo masinių žydų ir komunistų žudynių pradžia. Iš gestapo narių, SD darbuotojų, Klaipėdos vokiečių policininkų suformuotas Tilžės operatyvinis būrys iki liepos 11 d. įvairiose Lietuvos vietovėse nužudė 1 542 žmones. W. Stahleckeris birželio 25 d. atvyko į Kauną, kur organizavo mieste gyvenusių žydų pogromus. Liepos 2 d. operatyvinės grupės A štabas buvo jau Šiauliuose. Operatyvinės grupės A 3-iasis operatyvinis būrys (vadas SS štandartenfiureris Karlas Jägeris) 1941 m. liepos 2 d. perėmė vokiečių saugumo policijos ir SD funkcijas Lietuvoje. 3/A operatyvinis būrys tapo pagrindinis mūsų krašto žydų nai-

¹⁰⁷ Ten pat, p. 303–304; Wildt M. *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, p. 558.

¹⁰⁸ Ten pat.

¹⁰⁹ Hans Buchheim, Martin Broszta, Hans-Adolf Jacobsen und Helmut Krausnick. *Anatomie des SS-Staates*, p. 612–613; Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сbornик документов и материалов, Иерусалим, 1991, p. 40.

¹¹⁰ Hans Buchheim, Martin Broszta, Hans-Adolf Jacobsen und Helmut Krausnick. *Anatomie des SS-Staates*, p. 612–613.

¹¹¹ Wildt M. *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, p. 555–556.

¹¹² Krausnick H. *Hitlers Einsatzgruppen. Die Truppen des Weltanschauungskrieges 1938–1942*, p. 138–143.

kinimo organizatorius ir vykdytojas. Šio būrio padaliniai (Teilkommandos) išvyko į Vilnių, Daugpilį, Minską. Vilniaus sritis būrio žinion perėjo rugpjūčio 9 d., o Šiaulių sritis – spalio 2 d.¹¹³ A. Bubnys, tyrinėjęs Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimą, teigia, kad Šiauliuose rezidavo operatyvinės grupės A 2-asis operatyvinis būrys. Vėliau šis būrys buvo reorganizuotas į vokiečių saugumo policijos ir SD Šiaulių skyrių. Žydų žudynėms Šiaulių mieste ir apskrityje (Kuršėnuose, Lygumuose, Joniškyje, Radviliškyje) iš pradžių vadovavo 2/A operatyvinio būrio padalinio (Restkommando) vadas SS hauptšarfiureris Werneris Gotschalkas¹¹⁴. Tad galima teigti, kad iki 1941 m. spalio 2 d., kai Šiaulių sritis perėjo 3/A operatyvinio būrio žinion, Šiaulių apskrities ir atskirų jos vietovių, taip pat ir Papilės žydų naikinimą organizavo ir vykdė 2/A operatyvinio būrio padalinio pareigūnai. Istorikas A. Bubnys tvirtina, kad lietuvių saugumo policija buvo pavaldi vokiečių saugumo policijai ir SD¹¹⁵. Šis tvirtinimas leidžia teigti, kad 2/A operatyvinio būrio padalinio pareigūnams iki 1941 m. spalio 2 d. buvo pavaldūs bent jau dalis Šiaulių apygardos lietuvių saugumo policijos pareigūnų. Toks pavaldumas lėmė, kad lietuvių saugumo policija turėjo prisidėti prie H. Himmlerio ir R. Heydricho direktyvų nurodymų operatyvinėms grupėms, operatyviniams būriams įgyvendinimo. Tai savo ruožtu patvirtina operatyvinės grupės A vado SS brigadenfiurerio Walterio Stahleckerio 1941 m. spalio 15 d. ataskaita SS ir policijos vadui Heinrichui Himmleriui. Joje jis mini, kad lietuvių saugumo policija, kriminalinė policija dirba pagal joms 3/A operatyvinio būrio duotus nurodymus ir direktyvas¹¹⁶. Panašu, kad šių nurodymų ir direktyvų turinys turėjo atitikti H. Himmlerio ir R. Heydricho operatyvinių grupių ir būrių vadams duotus nurodymus. Panašu, kad vokiečių karinės administracijos (1941 m. birželio pabaiga ir liepa) laikotarpiu lietuvių saugumo policijos Šiaulių apygardos dalis ir jai pavaldi kriminalinė policija vykdė 2/A operatyvinio būrio padalinio pareigūnų nurodymus, kurie niekuo nesiskyrė nuo 3/A operatyvinio būrio nurodymų.

Lietuvos žydų naikinimas vokiečių karinės administracijos laikotarpiu turėjo savo ypatumų, kuriuos lėmė H. Himmlerio ir R. Heydricho operatyvinių grupių, operatyvinių būrių vadams duoti nurodymai. Istorikas Michaelis Wildtas konstatavo, kad R. Heydricho 1941 m. liepos 2 d. direktyva gana preciziškai apibrėžė priešą, kurį turi naikinti operatyviniai būriai – žydus bolševikus¹¹⁷. Istorikas A. Bubnys tvirtina, kad pirmajame Lietuvos provincijos žydų persekiojimo etape (1941 m. birželio pabaigoje – liepos viduryje) vyravo politiniai persekiojimo motyvai. Žydus dažniausiai suimdavo, įkalindavo ir šaudydavo kaip buvusius komunistus, komjaunuolius, sovietų valdžios pareigūnus, kaip tikrus ar tariamus jos šalininkus. Šiuo laikotarpiu daugiausiai buvo persekiojami žydų vyrai, o moterys ir vaikai rečiau tapdavo aukomis¹¹⁸. Istorikas Helmutas Krausnickas pastebi, kad 1941 m. birželio 22 d. W. Stahleckeris Tilžės saugumo viršininkui H. J. Böhmei įsakė Lietuvoje 25 km ruožu organizuoti žudynes visų žydų, įskaitant moteris ir vaikus,

¹¹³ Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 77, 197–200.

¹¹⁴ Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 43.

¹¹⁵ Bubnys A. *Lietuvių saugumo policija ir holokaustas*, p. 24.

¹¹⁶ *Ten pat*, p. 27.

¹¹⁷ Wildt M. *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, p. 559.

¹¹⁸ *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, p. 210; Bubnys A. *Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m.: žydų žudynės Kauno apskrityje*, p. 82.

taip pat lietuvių, įtariamų esant komunistais¹¹⁹. Istorikas Christophas Dieckmannas tvirtina, kad per pirmąsias 7 savaites įvairiose Lietuvos vietovėse buvo naikinami žydai vyrai¹²⁰. Straipsnio autorius, remdamasis istorikų tyrinėjimais ir tirta archyvine medžiaga, susidarė tokią nuomonę. 1941 m. birželio pabaigoje ir liepos mėn. buvo naikinami daugiausiai žydai vyrai, o žydžių moterų buvo nužudyta kur kas mažiau. Vieni žydų vyrai buvo aktyvūs sovietinio režimo atstovai, kiti nebuvo. Panašu, kad pastaruosius naciai galėjo vertinti kaip aktyviais veiksmais vokiečių okupaciniam režimui pasipriešinti galėjusį elementą. Šiam laikotarpiui yra būdinga tai, kad žydus – tiek buvusius sovietų aktyvo atstovus, tiek šiam aktyvui nepriklausiusius asmenis – kai kuriose vietovėse naikino kartu su ne žydais (dažniausiai lietuviais) komunistais, komjaunuoliais, sovietų valdžios atstovais. Štai Alytaus apskrities Jiezno policininkai ir pagalbinės policijos nariai 1941 m. liepos pradžioje nusivedė prie Musninkų kaimo ir sušaudė sovietų aktyvistus ir komunistus žydus Abraomą Dragitą, Mozę Bloką, Iciką Kušelevičių, Maišickę kartu su lietuviais – Adele Skirnevičiene ir Stasiu Karalevičiumi¹²¹. Panašių pavyzdžių galima būtų pateikti ir daugiau. Tad peršasi tokia iš dalies hipotetinio pobūdžio išvada: H. Himmleris ir R. Heydrichas operatyvinių grupių bei operatyvinių būrių vadams, be daugelio kitų duotų užduočių, tikriausiai įsakė žudyti visus žydus (vyrus, moteris ir vaikus), tačiau pirmiausia orientuojantis į žydų – tiek sovietų aktyvistų, tiek nepartinių, kurie gali trukdyti nacių okupaciniam režimui įsitvirtinti, politiniam valdymui įvesti, naikinimą, nes užduotį – žudyti visus žydus – vargu ar buvo įmanoma įvykdyti, kol neįsitvirtinta okupuotuose kraštuose ir neperimtas užimto krašto valdymas, krašto gyventojų (taip pat ir krašte gyvenusių žydų) kontrolė. Galimas dalykas, jog operatyvinių grupių ir operatyvinių būrių vadai buvo informuoti, kad jiems dėl žydų žudynių ateityje bus duodami atskiri nurodymai. Apibendrinant galima teigti, kad vokiečių karinės administracijos (1941 m. birželio pabaiga ir liepa) laikotarpiu operatyvinių grupių ir operatyvinių būrių vadai, vykdydami H. Himmlerio ir R. Heydricho nurodymus, naikino: 1) žydus, kurie buvo komunistai, sovietų aktyvistai, sovietinio režimo šalininkai; 2) žydus vyrus, nebuvusius sovietų aktyvistais ir komunistais, tačiau galėjusius aktyviais veiksmais pasipriešinti nacių okupaciniam režimui ir jo siekiui išnaikinti žydus; 3) žydes moteris ir vaikus; jie sudaro nedidelę nužudytųjų dalį. Šiuo laikotarpiu su žydais, daugiausiai vyrais, neretai būdavo naikinami ir lietuvių tautybės aktyvūs komunistai ir sovietų valdžios šalininkai. Tai greičiausiai lėmė R. Heydricho jau minėtų operatyvinių būrių vadams nurodymų pobūdis. Žydus prieš žudynes izoliuodavo, taigi kontroliuodavo. Iš izoliacijos vietų žydai buvo vežami į specialiai parengtas vietas, kur jiems įvykdydavo egzekucijas. Šie ypatumai iš dalies buvo būdingi ir 1941 m. liepos mėnesio Papilės valsčiaus žydų genocido eigai: papilėniškiai žydai pirmiausia buvo izoliuoti, po to žydų vyrai buvo nuvežti į Šiaudinės mišką ir ten sušaudyti kartu su lietuvių komunistais, sovietų valdžios aktyvistais.

¹¹⁹ Krausnick H. *Hitlers Einsatzgruppen. Die Truppen des Weltanschauungskrieges 1938–1942*, p. 141.

¹²⁰ Dieckmann Chr. *Überlegungen zur deutschen Besatzungsherrschaft in Osteuropa 1941–1944: Das Beispiel Litauen*, p. 28.

¹²¹ Broniaus Katino b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45002/3, t. 1, l. 104, 118–119, 148–149, 162, 168, 179–180; Jono Palionio ir kt. asmenų b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44163/3, l. 198, 238, 255, 256.

Papilės žydų izoliavimas 1941 metų liepos pirmojoje pusėje

Vokietijos nacionalsocialistų partijos 1920 m. vasario 24 d. programa skelbė, kad valstybės piliečiais gali būti tik vokiško kraujo asmenys. Žydai jais negali būti¹²². Šios programinės nuostatos buvo įgyvendintos 1933 m. naciams atėjus į valdžią. Niurnberge nacių susirinkimo 1935 m. rugsėjo 15 d. metu buvo priimti Reicho piliečių ir Vokiečių kraujo ir garbės gynimo įstatymai. Jie skelbė, kad žydai negali būti reicho piliečiai, neturi balsavimo teisės, negali užimti pareigų viešose įstaigose, neturi teisės sudaryti santuokų su piliečiais – vokiečiais ir t. t. Kiek vėliau pasirodė įstatymų papildymai¹²³. Šiais įstatymais Trečiajame reiche žydai buvo izoliuoti į atskirą žmonių grupę, neturinčią pilietinių teisių. Vokietijos kariuomenei 1941 m. birželio pabaigoje okupavus Lietuvą, Niurnbergo rasinių įstatymų nuostatos buvo įgyvendinamos ir mūsų krašto žydų atžvilgiu. Vokiečių okupacinės valdžios antisemitinius nurodymus, išakymus dėl žydų izoliavimo, jų teisių suvaržymo privalėjo vykdyti ir 1941 m. Birželio sukilimo metu bei po jo atsikūrusios įvairių lygių lietuvių valdžios įstaigų pareigūnai, pagalbinės policijos, lietuvių karinių-policinių formuočių nariai, atskiri asmenys. Prieš žūtį žydus uždarydavo į getus bei laikinąsias izoliavimo stovyklas, būdavo suvaržomos jų visuomeninės teisės. Izoliuoti žydai neretai būdavo naudojami įvairiems darbams. Papilės žydai prieš žūtį irgi buvo izoliuoti.

Šiaulių mieste rezidavo Šiaulių karo lauko komendantūra Nr. 819, 2/A operatyvinio būrio padalinys. Operatyvinės grupės A vadas SS brigadenfiureris Walteris Stahleckeris 1941 m. birželio 25 d. susitikime Kaune su beatsikuriančio Valstybės saugumo departamento pareigūnais kalbėjo, kad lietuviai turi tuojau pat, geriausiai spontaniškai, Kaune, visoje Lietuvoje žydus izoliuoti, išskirti iš lietuvių tarpo¹²⁴. Panašu, kad 2/A operatyvinio būrio padalinio pareigūnai, kaip ir W. Stahleckeris, buvo suinteresuoti, kad Šiaulių apskrities gyventojai lietuviai imtųsi veiksmų prieš žydus, siektų juos izoliuoti. Jiems ši žydų izoliacija buvo būtina, kad galėtų įvykdyti egzekucijas tiems žydams, kuriuos žudyti juos įpareigojo H. Himmlerio ir R. Heydricho nurodymai. Nuo 1941 m. liepos mėn. pradžios imta izoliuoti žydus. Šiam tikslui įgyvendinti buvo įtraukti ir Papilės valsčiaus lietuvių administracijos pareigūnai bei jiems pavaldi pagalbinė policija.

Tai, kad Šiaulių apskrities centrinių ir valsčių valdžios įstaigų (tarp jų ir Papilės) pareigūnai jau 1941 m. liepos mėn. pirmojoje pusėje galėjo būti įtraukti į žydų izoliavimo reikalų tvarkymą, patvirtina 1941 m. liepos mėn. lietuviška spauda, kurią kontroliavo naciai. LAF Šiaulių skyrius 1941 m. liepos mėn. leido laikraštį „Tėvynė“, kuriame buvo nemažai rašoma ir žydų tema; straipsniams būdingas antisemitizmas. Liepos 13 d. numeryje publikuotame straipsnyje „Žydų klausimas turėtų būti išspręstas iš esmės“ (autorius nenurodytas) buvo rašoma:

„Visų žydų problema, atrodo, geriausia būtų spęstina: tegul jie kraustosi iš mūsų krašto, kaip 20–30 tūkstančių lietuvių buvo iškraustyta, kaip turėjo būti iškraustyti pagal rastus dokumentus apie 80% visos mūsų tautos. Kur gabenti – čia nepasakysime, tai

¹²² Hans Buchheim, Martin Broszta, Hans-Adolf Jacobsen und Helmut Krausnick. *Anatomie des SS-Staates*, p. 567.

¹²³ *Ten pat*, p. 579–585.

¹²⁴ Dainauskas J. Kodėl Lietuva dabar kaltinama žydų žudikų reabilitavimu, *Mūsų Vytis*, nr. 4, 1992, p. 25–27.

aukštųjų instancijų reikalas. Jei tuo tarpu nėra kur, tai vietinės administracijos organai, rodos, nepadarytų klaidos, įsteigę specialius lagerius ir apgyvendinę ten savo miestų ir miestelių žydus sąlygose ne blogesnėse, kaip tos, kurias jų tautietis Berija parengė žymiai mūsų inteligentijos daliai ir daugelį į ten jau spėjo nugabenti“¹²⁵.

Ši ištrauka leidžia daryti prielaidą, kad Šiaulių apskrities valsčių lietuvių valdžios įstaigų (taip pat ir Papilės) pareigūnams nurodymai izoliuoti žydus, uždaryti juos į stovyklas-getus, galėjo būti duoti dar 1941 m. liepos mėn. pirmojoje pusėje. Liepos 20 d. „Tėvynės“ numeryje buvo publikuotas straipsnis „Žydų klausimas sprendžiamas planingai ir radikaliam“ (autorius nenurodytas), kuriame buvo rašoma:

„Žydams tvarkyti įgaliotinis P. Stankus suteikė redakcijai paaiškinimų Šiauliams opiu žydų klausimu. Į redakcijos, o kartu ir visos Šiaulių lietuviškosios visuomenės, užklausimą, kodėl žydų klausimo sutvarkymas Šiauliuose užsitęsė ilgiau, negu kitose vietose, P. Stankus šitaip pasakė. Žydų klausimas iš tiesų yra pirmajai reikšmės, tačiau iki šiol kompetentingieji organai jo tvarkyti nesuskubo, nes buvo užimti organizaciniais reikalais. Antra vertus, darbo negalima buvo intis apgraibomis, nes, kaip girdėti, kitur dėl skubumo jau yra kilę nesusipratimų. Reikėjo parinkti žydų apgyvendinimo vietą, paruošti perkraustymo planą. Taip ir buvo padaryta“¹²⁶.

P. Stankaus žodžiai, kad žydų klausimo sutvarkymas Šiauliuose užsitęsė ilgiau nei kitose vietose, leidžia daryti prielaidą, kad tos kitos vietovės, kur buvo tvarkomas žydų klausimas, galėjo būti Šiaulių apskrities valsčiai. Tad valsčių valdžios įstaigų (taip pat ir Papilės) pareigūnai dar iki liepos 20 d., t. y. iki laikraščio pasirodymo, galėjo užsiimti žydų izoliavimo reikalų tvarkymu. Žodžiai, kad kitur dėl žydų klausimo yra kilę nesusipratimų, minėta prielaida tik patvirtina. Panašu, kad 1941 m. liepos pirmojoje pusėje žydų izoliavimo reikalų tvarkymas apskrityje buvo susijęs su daugybe įvairių organizacinių rūpesčių, sunkumų. Kad paaiškėtų daugelis dalykų, susijusių su žydų izoliavimu Šiaulių apskrities valsčiuose 1941 m. liepos pirmojoje pusėje, reikia platesnių tyrinėjimų.

Pagrindinius Šiaulių apskrities žydų izoliavimo reikalus lietuvių administracijos pareigūnai tvarkė 1941 m. liepos antrojoje pusėje. Panašu, kad tuo metu jau buvo išspręsti įvairūs organizaciniai rūpesčiai. Šiaulių miesto burmistrui susitarus su karo komendantu, 1941 m. liepos 18 d. pasirodė burmistro skelbimas dėl žydų padėties. Dalis Šiaulių miesto žydų turėjo persikelti į mieste įrengtą getą, kiti – į Žagarę. Buvo suvaržytos žydų teisės¹²⁷. Šiaulių apskrities viršininkas Ignas Urbaitis tvirtino, kad 1941 m. liepos mėn. iš vokiečių komendanto Konowskio gavęs užduotį pasirūpinti apskrities valsčiuose gyvenusių žydų perkėlimu į specialiai jiems skirtas vietas. Jis, vykdydamas šį nurodymą, maždaug liepos 20 d. iš-

¹²⁵ Žydų klausimas turėtų būti išspręstas iš esmės, *Tėvynė*, nr. 2, 1941 m. liepos 13, l. 2.

¹²⁶ Žydų klausimas sprendžiamas planingai ir radikaliam, *Tėvynė*, nr. 3, 1941 m. liepos 20, l. 1.

¹²⁷ *Šiaulių getas: kalinių sąrašai 1942*, Vilnius, 2002, p. 75.

leidęs įsakymą (Nr. 2 ar 3), apskrities valsčių žydai turėjo persikelti į jiems specialiai skirtas vietas¹²⁸. 1941 m. liepos 23 d. pasirodė Šiaulių apskrities viršininko skelbimas Nr. 6, įsakantis visiems apskrities miestelių žydams nuo liepos 25 d. ant kairiosios krūtinės pusės nešioti Dovydo žvaigždę. Jas žydai turėjo pasigaminti už savo pačių lėšas. Žydams vaikščioti ir rodytis viešose vietose buvo leidžiama nuo 6 iki 20 val. Kitu laiku vaikščioti galima tik turint specialius viršaičio ar burmistro išduotus leidimus. Miesteliuose žydai nuo liepos 25 iki rugpjūčio 15 d. turėjo persikelti gyventi į valsčių viršaičių bei miestų burmistrų nurodytas vietas. Tvarkingą persikėlimą turėjo garantuoti vietos savivaldybė kartu su žydų bendruomenės atstovu, persikėlimą prižiūrint vietos policijos pareigūnams. Vietos savivaldybė, pasitarusi su vietos policijos viršininku, žydams apgyvendinti turėjo parinkti nuošalesnį miesto kvartalą arba kurią kitą valsčiaus vietovę. Taip pat buvo nurodyta, kaip turi būti tvarkomi žydų turto reikalai. Žydai, nevykdantys šių nurodymų, turėjo būti baudžiami. Už Šiaulių viršininko įsakymo vykdymą buvo atsakingi valsčių viršaičiai, burmistrai ir vietos policija¹²⁹. Papilės valsčiaus viršaitis 1941 m. liepos 26 d. Šiaulių apskrities viršininkui Ignui Urbaičiui pranešė, kad Papilės miestelio žydai yra išvežti į Šiaudinės ir Kalniškių dvarus¹³⁰. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad viršaitis informavo apskrities viršininką dar iki 1941 m. liepos 23 d. įvykusį Papilės žydų perkėlimą į getą. Taip teigti leidžia ta aplinkybė, kad Papilės policininkai ir pagalbinės policijos nariai 1941 m. liepos 22 d. Šiaudinės miške šaudė žydų vyrus, paimtus iš Šiaudinės ir Kalniškių kaimuose buvusio žydų geto.

Tai, kad Šiaulių apskrities centrinių ir valsčių lietuvių valdžios įstaigų pareigūnai jau 1941 m. liepos mėnesio pirmojoje pusėje galėjo tvarkyti su žydų izoliavimu susijusius reikalus, kad šiuo laikotarpiu galėjo būti izoliuoti ir Papilės žydai, patvirtina archyvinė medžiaga. Iš archyvinių duomenų matyti, kad Papilės žydai buvo perkelti į getą, įsteigtą Šiaudinės ir Kalniškių kaimuose. Policijos nuovados viršininkas Vincas Viskantas įsakė policininkams ir pagalbinės policijos nariams (vadovas Vincas Šilkas) suimti visus Papilės valsčiuje gyvenusius žydus. Juos suvarė į žydo Vilko sandėlį (kitais duomenimis – į miestelio *šulę*). Netrukus suimtieji buvo iškratyti, iš jų atimti pinigai, vertingi daiktai. Visa tai buvo perduota policijai. Po to įvyko pasitarimas. Pasitarus buvo paruošta apie 20 vežimų suimtiems žydams išvežti. Netrukus juos išvedė į turgavietę, sodino į vežimus ir vežė į Šiaudinės bažnytkaimį. Dalį varė pėsčius. Policininkai ir pagalbinės policijos nariai ėjo apsupę vežimus, o policijos viršininkas jojo iš paskos raitas. Šiaudinės kaime žydai buvo perduoti vietinio pagalbinės policijos būrio nariams. Žydus vyrus uždarė Beresnevičiaus dvaro pastatuose, o moteris su vaikais laikė Kalniškių dvaro pastatuose. Šiuose pastatuose įrengto geto komentantu buvo paskirtas Kazys Milevičius, pravardžiuotas Žydų Karaliumi. Žydus saugojo Papilės ir Šiaudinės kaimo pagalbinė policija. Geto gyventojai privalejo dirbti žemės ūkio ir kitus darbus¹³¹.

¹²⁸ Igno Urbaičio, Juozo Naujalio b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-20125, l. 34–35; Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 52.

¹²⁹ *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, d. 2, p. 225–226; *Šiaulių getas: kalinių sąrašai 1942*, p. 72–80.

¹³⁰ Papilės vls. viršaičio 1941 m. liepos 26 d. raštas Šiaulių apskrities viršininkui, *LCVA*, f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 49.

¹³¹ Kazio Milevičiaus b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 8089/3, l. 16–18, 32, 45; Vinco Viskanto ir kt. asmenų b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 1, l. 20, 28, 152, 176, t. 2, l. 35, t. 3, l. 149, 256–267, t. 5, l. 127; Jono Boruso b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 2395/3, l. 12; *Šiaulių getas: kalinių sąrašai 1942*, p. 62.

Buvusio policijos pagalbinko Juozo Karklo duomenimis, prieš išvežant žydus, jiems pritvirtino ženklus su numeriais (tikriausiai tai galėjo būti šešiakampės žvaigždės)¹³². Papilės valsčiaus Rimšių kaimo gyventojas Feliksas Urbonas tvirtino, kad žydus išvarė į getą praėjus maždaug dviem savaitėms nuo karo pradžios, maždaug prieš dvi savaites iki sovietų aktyvistų sušaudymo¹³³. Tad galima teigti, kad Papilės žydai į getą buvo suvaryti 1941 m. liepos mėn. pirmojoje pusėje.

Gete uždaryti žydai patyrė pažeminimų. Komendantas K. Milevičius vertė žydes (Gochman ir kt.) plikomis rankomis rinkti mėšlą. Žydės nenorėjo tai daryti, prašė komendantą duoti joms šluotas, bet komendantas šluotų nedavė, o vanojęs jas šautuvo buože tol, kol moterys pradėjusios rinkti mėšlą¹³⁴. K. Milevičius, siekdamas iš žydės Gochman atimti auksinius daiktus, grasino jos vaiką panardinsiantis į kubilą su vandeniu. Norėdama apsaugoti vaiką, Gochman nusiėmė ir atidavė K. Milevičiui ant rankų turėtus auksinius daiktus. Kokie tai buvę daiktai, tiksliai nežinoma. Tai galėjo būti žiedas, laikrodys, apyrankė¹³⁵.

Gete tada galėjo būti 150 žydų (vyrų, moterų ir vaikų). Taip teigti leidžia geto komendanto K. Milevičiaus tvirtinimas, kad policininkams bei pagalbines policijos nariams jis perdavęs 45 vyrus ir 105 moteris, vaikus¹³⁶. Šis skaičius atrodo patikimas, nes K. Milevičius, kaip komendantas, galėjo tiksliai žinoti, kiek buvo geto gyventojų. 1941 m. rugpjūčio pabaigoje visus šiame gete laikytus žydus išvarė į Žagarės getą. 1941 m. vasara ir rudenio buvo pats intensyviausias Lietuvos žydų naikinimo laikotarpis – iki 1941 m. gruodžio 1 d. buvo nužudyta apie 130 tūkstančių žmonių, t. y. apie tris ketvirtadalius mūsų krašto žydų¹³⁷. Šiuo laikotarpiu neliko ir Papilės žydų, jie iš izoliavimo vietų-getų buvo gabenami į egzekucijos vietas ir šaudomi. A. Muturas ir L. Rozga teigia, kad tuometinės Vokietijos valdžios nurodymai sunaikinti žydus Papilėje buvo uoliai vykdomi¹³⁸, tačiau autoriaus atlikta jam prieinamų archyvinų duomenų analizė rodo, kad pernelyg didelio uolumo ar asmeninės iniciatyvos Papilės valsčiaus administracijos pareigūnai ir pagalbines policijos nariai, išvežant žydus į getą, nerodė. Jie kur kas uoliau nei žydus persekiojo, t. y. suiminėjo, lietuvius komunistus bei sovietų valdžios aktyvistus.

Papilės komunistų, sovietų valdžios aktyvistų persekiojimas

Operatyvinių grupių, jų padalinių vadų pareiga buvo vykdyti H. Himmlerio ir R. Heydricho nurodymus persekioti tiek žydų, tiek nežydų tautybės komunistus, buvusius sovietų valdžios aktyvistus, galėjusius kelti pavojų politiniam valdymui įvesti. Šiems nurodymams įgyvendinti Lietuvoje 2/A ir 3/A operatyvinių būrių vadai turėjo iš dalies gana palankias sąlygas, nes tiek vokiečiai, tiek valsekų atkūrimo siekė lietuviai turėjo bendrą priešą – Sovietų Sąjungą, jos sovietinį ir partinį aktyvą. 1941 m. Birželio sukilimo metu ir po jo Lietuvoje atsikūrusios įvairių lygių lietuvių valdžios įstaigų pareigūnai, sukilėliai

¹³² Vinco Viskanto ir kt. asmenų b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 3, l. 149.

¹³³ *Ten pat*, t. 3, l. 256–267.

¹³⁴ Kazio Milevičiaus b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 8089/3, l. 32.

¹³⁵ *Ten pat*, l. 32, 45.

¹³⁶ *Ten pat*, l. 16.

¹³⁷ Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 204.

¹³⁸ Muturas A., Rozga L. *Žydų likimo vingiais*, p. 343.

partizanai, pagalbinė policija nuo pirmųjų Vokietijos ir SSRS karo dienų pradėjo savo iniciatyva persekioti vietos gyventojus tiek lietuvius, tiek žydus, kurie 1940–1941 m. bendradarbiavo su sovietų okupacine valdžia, priklausė komunistų partijai ir sovietų valdžios aktyvui. Šie asmenys buvo nemėgstami, nes sovietmečiu įvairiais būdais prisidėjo prie okupacinės tvarkos mūsų krašte įtvirtinimo, palaikymo, prie įvairių visuomeninio gyvenimo sričių sovietizavimo, prie gyventojų represijų vykdymo ir t. t. Už tai buvo norima juos nubausti. Atsikūrusios Papilės valsčiaus policijos nuovados pareigūnai, pagalbinės policijos nariai suiminėjo šiuos buvusius okupacinės valdžios aktyvistus. Tai buvo kompartijos nariai, komjaunuoliai, milicininkai, asmenys, dalyvavę žemės dalijimo komisijose. Yra žinių, kad tarp suimtuųjų buvo ir žydų. Suimtuosius laikė uždarytus grūdų pirklio Ševelio Vilko sandėlyje. Dalį areštuotųjų iš sandėlio paleido, kitus perkėlė į valsčiaus daboklę. Papilės policijos nuovados pareigūnai suimtuosius sovietų aktyvistus apklausdavo, į apklausas kviesdavo liudininkus, užvesdavo kaltinamiesiems bylas, kurios buvo laikomos policijos viršininko kabinete. Suimtuosius ir liudininkus apklausdavo V. Viskantas, jo pavaduotojas Adomas Petrauskas, komendantas K. Šniutė. Apklauso protokolus surašydavo A. Petrauskas, policijos sekretorius Jokubaitis. Per tardymą buvo sprendžiama, kuriuos suimtuosius paleisti, o kuriuos patraukti atsakomybėn¹³⁹. A. Mutturą ir L. Rozgą tvirtina, kad buvo suimta apie 60 sovietų aktyvistų¹⁴⁰, o istorikas A. Bubnys teigia, kad buvo suimta apie 50¹⁴¹. 1941 m. liepos mėn. policijos nuovados viršininko V. Viskanto kabinete vyko posėdis-teismas, kuriame dalyvavo V. Viskanto pavaduotojas Adomas Petrauskas, komendantas K. Šniutė, kunigas Bastakis ir kt. Jame buvo nuspręsta, kuriuos areštantus reikia sušaudyti. V. Viskantas Šiaulių apskrities policijos vadui nusiuntė sovietų aktyvistų bylas patvirtinti¹⁴². Pirmosiomis karo dienomis į Papilę ateidavo pasiduoti į nelaisvę nespėję pasitraukti raudonarmiečiai. Partizanai, policininkai juos saugodavo, maitindavo. Paskui vokiečiai raudonarmiečius išveždavo į Šiaulius¹⁴³. A. Bubnys tvirtina, kad buvo suimta maždaug apie 100 raudonarmiečių¹⁴⁴. Reikėtų priminti, kad Papilės valsčiaus, kaip ir kitų Lietuvos vietovių valdžios įstaigų, pareigūnai, partizanai, pagalbinė policija pačioje vokiečių okupacijos pradžioje tikėjosi, kad bus atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė. Jie, persekiodami komunistus ir sovietų aktyvistus bei raudonarmiečius, manė suiminėjantys Lietuvos valstybingumo priešininkus, o vokiečiai nė neketino pripažinti Lietuvos nepriklausomybės, lietuvių siekio atkurti valstybę. Šie Papilės ir kitų vietovių lietuvių analogiški veiksmai H. Himmleriui bei 2/A ir 3/A operatyvinių būrių vadams buvo naudingi, rengiant mūsų krašte sąlygas politiniam (civiliniam) valdymui įvesti. Naciai lietuviais pasinaudojo, juos apgavo. Alytaus apskrities Jiezno valsčiaus partizanų sukilėlių Tautos darbo apsaugos būrio ir pagalbinės policijos narys Vincas Česnavičius kalbėjo:

„Tuo metu sukilėliai kalbėjo, jog Lietuva vėl taps <...> nepriklausoma ir už nepriklauso-

¹³⁹ Antano Jaugos ir kt. asmenų b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 1, l. 329–330, t. 2, l. 34–35, t. 4, l. 31; Mutturą A., Rozgą L. *Žydų likimo vingiais*, p. 343.

¹⁴⁰ *Ten pat*.

¹⁴¹ Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 63.

¹⁴² Vinco Viskanto ir kt. asmenų b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 1, l. 282, 336, 342, t. 2, l. 37.

¹⁴³ *Ten pat*, t. 2, l. 36.

¹⁴⁴ Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 63.

*mybę reikia kovoti. Bet vėliau paaiškėjo, kad mes kovojame ne už Lietuvos reikalus, o tiesiog tarnaujame vokiškų okupantų naudai*¹⁴⁵.

Panašu, kad tai paaiškėjo ir Papilės lietuvių valdžios įstaigų pareigūnams, pagalbinės policijos nariams.

1941 metų liepos 22 dienos egzekucija Šiaudinės miške

1941 m. liepos pirmojoje pusėje Papilės žydai buvo uždaryti gete ir saugomi pagalbinės policijos, t. y. kontroliuojami valsčiaus administracijos pareigūnų. Pareigūnai 1941 m. liepos mėn. posėdžio-teismo metu priėmė sprendimą sušaudyti dalį sovietų aktyvistų. Šios aplinkybės lėmė, kad Šiauliuose rezidavusiam 2/A operatyvinio būrio padaliniiui susidarė tinkamos sąlygos sušaudyti asmenis, kurių egzekucijas įpareigojo vykdyti H. Himmlerio ir R. Heydricho nurodymai. 2/A operatyvinio būrio padalinio pareigūnai tiek žydų, tiek lietuvių egzekucijai įvykdyti panaudojo Papilės valsčiaus policijos nuovados viršininką V. Viskantą, Šiaulių apskrities viešosios policijos vadą B. Paliulionį bei lietuvių saugumo policiją ir jai pavaldžią kriminalinę policiją. Likus kelioms dienoms iki egzekucijos, atvyko B. Paliulionis ir pranešė V. Viskantui, kad reikės suorganizuoti akciją: bus šaudomi žydai vyrai, kurių amžius nuo 18 iki 50 metų. B. Paliulionis pasakė, kad iš Šiaulių atvažiuos vokiečių ir lietuvių, kurie padės atlikti šią akciją¹⁴⁶. 1941 m. liepos 22 d. V. Viskantas gavo iš Šiaulių telefonogramą, kad atvažiuoja vokiečiai ir lietuviai. Telefonogramoje buvo klausiama, ar jau paruoštos duobės. V. Viskantas užsidarė kabinete ir kurį laiką kalbėjo telefonu. Po pokalbio liepė policininkams valytis šautuvus¹⁴⁷.

Po to V. Viskantas su policininkais bei pagalbinės policijos nariais iškart vežimais išvažiavo į getą – Šiaudinės dvarą, kur buvo laikomi žydai. Šiaudinės dvare jau buvo lietuvių kriminalinės policijos darbuotojas Kazys Malinauskas (gim. 1920). Papilės policininkams ir pagalbinės policijos nariams talkino Šiaudinės pagalbinės policijos nariai. Jie prieš egzekuciją į getą parvedė žemės ūkio darbus dirbusius žydus. Geto komendantas K. Milevičius, policininkai, pagalbinės policijos nariai išvesdavo iš dvaro į kiemą žydų vyrus ir rikiuodavo po du į koloną. Visiems buvo įsakyta išsiimti iš kišenių daiktus ir padėti juos ant žemės. V. Viskantas su kitais asmenimis dalį žydų atskyrė, nes tie buvo netinkamo amžiaus, t. y. ne tokio, kurį nurodė Šiaulių apskrities policijos vadas. Juos sugražino prie moterų ir vaikų. Po to pasmerktųjų koloną policininkai ir pagalbinės policijos nariai pradėjo konvojuoti į Šiaudinės mišką¹⁴⁸.

Pamiškėje, ties Prano Gauronskio sodyba, kolona sustojo. Čia V. Viskantas su policininkais ir pagalbinės policijos nariais atrinko apie 15 stipresnių žydų ir juos nuvarė į mišką kasti duobės. Žydai nešėsi kastuvus. Egzekucijos vietoje V. Viskantas susmaigstė kuoliukus, pažymėdamas duobės ribas. Duobę kasė maždaug apie 2 ar 4 valandas. Kai

¹⁴⁵ Broniaus Katino b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 45002/3, t. 1, l. 235.

¹⁴⁶ Vinco Viskanto ir kt. asmenų b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 1, l. 341; Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 62.

¹⁴⁷ Vinco Viskanto ir kt. asmenų b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 1, l. 341.

¹⁴⁸ Vinco Viskanto ir kt. asmenų b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 1, l. 20, 30, 280, 336, 341, t. 2, l. 38, t. 3, l. 184; Kazio Milevičiaus b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 8089/3, l. 16.

duobė buvo beveik iškasta, atvyko vokiečių karininkai. Ant karininkų kepurių buvo kaukolės (kaukolės – SS karininkų uniformos detalė). Kiti policininkai ir pagalbinės policijos nariai, kol atrinktieji žydai kasė duobę, buvo P. Gauronskio sodyboje ir saugojo ten uždarytus žydus. Kai kurie iš jų sodybos kieme gėrė degtinę, valgė. P. Gauronskis saugomiems žydams atnešė iš šulinio vandens atsigerti; pasmerktieji gėrė, plovėsi rankas. Iškasus duobes, žydai iš P. Gauronskio sodybos buvo nuvesti į egzekucijos vietą ir susodinti netoli duobės. Duomenys rodo, kad susodintus žydus ir duobę skyrė krūmai.

Šaudymas vyko tokia tvarka. Dalis policininkų ir pagalbinės policijos narių apsupę saugojo egzekucijos vietą ir žydus. Kiti turėjo šaudyti pasmerktuosius. V. Viskantas paskyrė apie 10 policininkų ir pagalbinės policijos narių, kurie turės šaudyti žydus. Egzekucijos vykdytojai sustojo vienoje duobės pusėje, o kitoje jos pusėje, prie krašto, nugaromis į šaudytojus buvo statomi žydai. V. Viskantas su policininkais ir pagalbinės policijos nariais prie duobės krašto atvedavo po 5 žydus. Pirmiausia buvo sušaudyti duobes iškasę žydai, o po jų – iš P. Gauronskio sodybos atvesti žydai. Pasmerktuosius pagal komandą „*Ugnis!*“, kurią pakaitomis duodavo V. Viskantas ir K. Malinauskas, šaudė policininkai ir pagalbinės policijos nariai. Yra duomenų, kad komandą „*Ugnis!*“ duodavo ir vokiečių karininkas Šmitas. Į vieną pasmerktąjį šaudavo du vykdytojai – vienas taikydavo į nugarą, kitas į galvą. V. Viskantas nušaudavo duobėje gulinčius sužeistuosius. Žinių, ar pagalbinės policijos būrio vadas Vincas Šilkas buvo egzekucijos vietoje, nėra¹⁴⁹. 1967 m. gegužės 11–13 d. ekshumuotų lavonų teismo medicininio tyrimo akto Nr. 3 duomenimis, buvo sušaudyta apie 40 žydų vyrų nuo 18 iki 50 metų amžiaus¹⁵⁰. Šiaudinės ir Kalniškių geto komendantas Kazys Milevičius tvirtino, kad jis policininkams, ir pagalbinės policijos nariams tada perdavęs 45 žydų vyrus¹⁵¹. Ši skaičių galima laikyti patikimu, nes K. Milevičius, kaip geto komendantas, galėjo žinoti tikslų geto gyventojų skaičių.

Per šią egzekuciją buvo sušaudyti Natanielius Šeinas, Izaokas Vilkas, Nosenas Vicikas, Leiba Gafanovičius¹⁵². Ekshumuojant buvo rasta įvairių pasmerktiesiems priklausiusių daiktų – I. Joselio pasas, Papilės valsčiaus savivaldybės leidimas Iciksonui išvykti iš Papilės¹⁵³. Tad galimas dalykas, kad tarp nužudytųjų buvo ir I. Joselis, Iciksonas. A. Muturas ir L. Rozga teigia, kad Papilės žydų bendruomenės nariai nepasizymėjo kolaboravimu su sovietų okupantais, nedalyvavo sovietų represinėse struktūrose¹⁵⁴. Straipsnio autorius mėgino nustatyti, ar tarp nužudytųjų žydų buvo asmenų, sovietmečiu priklausiusių Lietuvos komunistų partijai, komjaunimui, lojalių sovietų režimui. Sovietų okupacijos laikotarpiu Papilėje gyveno žydas Saliamonas Davydovičius (gim. 1901), SSRS komunistų (bolševikų) partijos narys¹⁵⁵. Archyvinių žinių, ar jis buvo tarp nužudytųjų, surasti nepavyko. Daugiausia žinių apie Papilės žydus, kurie bu-

¹⁴⁹ Povilo Stonkaus ir kt. asmenų b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 1, l. 22–24, 281, 283, 289–290, 335, t. 2, l. 43–46, 99–100, 113, 116, 153–154, t. 3, l. 101–102, 105, 175, 184, 194; Stasio Virkučio ir kitų asmenų b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 31364/3, l. 12, 19.

¹⁵⁰ Ekshumuotų lavonų teismo medicininio tyrimo aktas nr. 3, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 5, l. 13.

¹⁵¹ Kazio Milevičiaus b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8089/3, l. 16.

¹⁵² Vinco Viskanto ir kt. asmenų b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 1, l. 335, t. 5, l. 42–47.

¹⁵³ *Ten pat*, t. 5, l. 48.

¹⁵⁴ Muturas A., Rozga L. *Žydų likimo vingiais*, p. 343.

¹⁵⁵ Prano Šliauterio b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-13545, l. 24.

vo sovietų aktyvistai ir galėjo būti nužudyti Šiaudinės miške, autoriui surasti nepavyko. A. Muturas ir L. Rozga, cituodami pedagogės Z. Steckytės prisiminimus, teigia, kad miestelio turgavietėje buvo kankinamas ir nužudytas paskutinis Papilės rabinas R. Abraham-Hacben Levinas¹⁵⁶. Archyvinių duomenų apie rabino žūties aplinkybes ir egzekucijos vykdytojus autorius nerado.

Sušaūdžius žydus, vokiečių SS karininkai išvyko. Buvęs pagalbinės policijos narys Juozas Karklas vėliau pasakojo:

„Prieš lietuvių sušaudymą vokiečiai išvažiavo ir lyg tai pasakė, kad lietuviai jiems nenusikalto ir dėl lietuvių sušaudymo jie jokių reikalų neturėjo“¹⁵⁷.

Galimas dalykas, kad vokiečių SS karininkų tokį elgesį galėjo lemti išankstinės konkrečios aplinkybės. Kaip jau buvo minėta, operatyvinių grupių ir operatyvinių būrių pareigūnai turėjo vadovautis RSHA viršininko R. Heydricho nurodymu, kad okupuotose srityse nebūtų daroma kliūčių tiems, kurie nori apsisvalyti nuo komunistų ir žydų. Tai turėjo būti skatinama, stengiantis patiems likti užkulisiuose. Panašu, kad SS karininkai jautė vietos gyventojų norą nubausti su sovietų režimu kolaboravusius asmenis ir jiems šiuo atveju buvo gan palanki situacija įvykdyti minėtą nurodymą. V. Viskantas policininkams ir pagalbinės policijos nariams po žydų žudynių liepė nesiskirstyti, nes dar būsianti sovietų aktyvistų egzekucija. Ji įvyko maždaug po dviejų valandų. Sovietų aktyvistus laikė uždarytus areštiniėje. Kai kurie iš jų prieš egzekuciją atliko išpažintį. V. Viskanto pavaduotojas Adomas Petrauskas su policininkais ir pagalbinės policijos nariais vedė juos (išvesta apie 14 asmenų) iš areštinės ir rikiavo į koloną. Po to visi buvo susodinti į du vežimus ir vežami į egzekucijos vietą. Policininkai ir pagalbinės policijos nariai (apie 30) ėjo apsupę vežimus. Pervaziavus Ventos upę, dalis konvojuotojų grįžo. Netrukus prie konvojaus prisidėjo Šiaudinės pagalbinės policijos būrio nariai. Atvykus konvojui į egzekucijos vietą, V. Viskantas policininkams ir pagalbinės policijos nariams įsakė apsupti vežimus su sovietų aktyvistais. Pasmerktuosius buvo liepta išlaipinti ir suguldyti ant žemės. Vincas Kaulinis ir Jonas Raubutas išlipę ėmė bėgti. J. Raubutą nušovė, o V. Kauliniui pavyko pabėgti. Kiti atvežtieji buvo suguldyti. Netrukus iš gulinčiųjų egzekucijos vykdytojais atrinko 5 asmenis ir nuvarė sušaudyti. Prie duobės su V. Viskantu susigrūmė Aleksas Navardauskas, netrukus kiti keturi šalia buvę suimtieji pasileido bėgti. Egzekucijos vykdytojams pavyko nušauti tik Kazimierą Viesulą, o Antanui Šeškauskui, Algirdui Sabaliauskui, Antanui Narsčiui pavyko pabėgti. Bėgantį A. Šeškauską sužeidė į kairiąją koją, o A. Sabaliauską į dešiniąją koją. Po to V. Viskantas įsakė suimtujų prie duobės nebevesti, o šaudyti gulinčius. Apie 20–30 policininkų ir pagalbinės policijos narių, saugojusių suguldytuosius, tuojau juos ėmė šaudyti. Šaudė ir V. Viskantas. Po egzekucijos policininkai grįžo į Papilę, kur valgykloje ir buvo pavaišinti vakariene, degtine. Kitą dieną duobkasiai užkasė sušaudytųjų palaikus¹⁵⁸.

Ekshumuotų lavonų teismo medicininio tyrimo akto Nr. 3 ir kitais duo-

¹⁵⁶ Muturas A., Rozga L. *Žydų likimo vingiais*, p. 343.

¹⁵⁷ Vinco Viskanto ir kt. asmenų b. b., *LYA*, f.K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 3, l. 152.

¹⁵⁸ *Ten pat*, t. 1, l. 11–13, 40, 45, 281–282, 290, 342, t. 2, l. 92, 103 ap., t. 3, p. 1–3, 31, 105.

menimis, tada buvo sušaudyti šie lietuviai: Vladas Budrys, Jono (gim. 1905), sovietmečiu buvęs Papilės milicininkas; Aleksas Nevardauskas, Kazimiero (gim. 1900), buvęs Papilės draudimo agentas; Juozas Jocas, Prano (gim. 1876), Kerbediškių kaimo naujakuris; Jonas Raubutas, Jono (gim. 1914), buvęs Šiaudinės kaimo pirminės komjaunimo organizacijos sekretorius; Kazimieras Viesulas, Adomo (gim. 1921), komjaunuolis; Juozas Bagavičius, Juozo (gim. 1923), komjaunuolis; Juozas Joniškis, Antano (gim. 1886), buvęs Kinkių kaimo apylinkės pirmininkas; Jurgis Lipskis, Jono (gim. 1921), buvęs Baublių kaimo pirminės komjaunimo organizacijos sekretorius; Jonas Kurganovas, Kerbediškių kaimo naujakuris¹⁵⁹. Ekshumuotų lavonų teismo medicininio tyrimo akto Nr. 3 ir dokumentų rinkinio „Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944 m.“ duomenimis, Šiaudinės miške prie Dilbyčių kaimo apie 8 km į pietvakarius nuo Papilės 1941 m. liepos 22 d. buvo sušaudyti 55 žmonės¹⁶⁰. Žydų buvo sušaudyta 45 asmenys ir 9 lietuviai – sovietų aktyvistai. Vadinasi, iš viso 54 žmonės. Neaišku, kas buvo dar vienas nužudytasis, nes buvo sušaudyti 55 asmenys. A. Muturas ir L. Rozga teigia, kad dalį sovietų aktyvistų išvežė į Kuršėnus ir sušaudė Bubiuose¹⁶¹. Straipsnio autoriui konkrečių duomenų, patvirtinančių šį teiginį, surasti nepavyko.

Pavojus grėsė ir kitur gyvenantiems papilėniškiams žydams. Žymus kalbininkas papilėniškis Chackelis Lemchenas su žmona ir vaikais karo pradžioje gyveno Kaune. Šeimininko, pas kurį Ch. Lemchenas nuomojo butą, išradingumas ir drąsa du kartus jam išgelbėjo gyvybę. Pirmą kartą Lemcheną išgelbėjo tai, kad atėjusiems jį suimti partizanams šeimininkas liepė šio žmogaus neliesti, nes jis – Jono Jablonskio mokinys. Tai partizanams padarė didelį išpūdį ir jie Lemcheną paliko ramybėje. 1941 m. birželio 27 d. pas Ch. Lemcheną vėl atėjo partizanai. Šį kartą šeimininkas parodė partizanams lapelį, kurį birželio 23 d. buvo pasirašęs vienas iš sukilimo vadų. Šeimininkas, pasinaudodamas šiuo lapeliu (lapelio tekstas nebuvo susijęs su Ch. Lemcheno neliečiamybe) sugebėjo partizanus įtikinti, kad jie turi palikti Ch. Lemcheną ramybėje. Kiek vėliau Ch. Lemchenas ir jo šeima buvo uždaryti Kauno gete¹⁶². Koks galėjo būti mokslininko likimas, jeigu jo nebūtų užsistojęs šeimininkas? Jau 1941 m. birželio 25 d. į Kauną atvyko operatyvinės grupės A vadas SS brigadenfiureris Walteris Stahleckeris su priešakiniais vermachto daliniais¹⁶³. W. Stahleckeris ėmėsi vykdyti RSHA viršininko R. Heydricho nurodymą – organizuoti žydų pogromus, sudarant regimybę, jog tai vietos gyventojų darbas. W. Stahleckeris su jį lydėjusiu iš Kybartų kilusiu Richardu Šveiceriu Kaune susitiko su beatsikuriančio Valsybės saugumo departamento pareigūnais. Jis pareigūnams aiškino, kad lietuviai turi įsijungti į žydų problemos išsprendimą. Lietuviai, anot W. Stahleckerio, turi tuojau pat, geriausia spontaniškai, visus žydus Kaune, taip pat ir visoje Lietuvoje izoliuoti, išskirti iš lietuvių tarpo. Pasibaigus susitikimui ir W. Stahleckeriui išeinant, jį lydėjęs R. Šveiceris pirštų spragtelėjimu į galvą davė suprasti, kaip turėtų būti sprendžiama žydų problema¹⁶⁴. Netrukus po to Kaune prasidėjo žydų pogromai, vienas iš jų – žudynės 1941 m. birželio 27 d. „Lietūkio“ garaže. Čia buvo

¹⁵⁹ *Ten pat*, t. 3, l. 96, t. 5, l. 13, 37–38.

¹⁶⁰ *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, d. 2, p. 404; Ekshumuotų lavonų teismo medicininio tyrimo aktas nr. 3, LVA, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 5, l. 13, 22.

¹⁶¹ Muturas A., Rozga L. *Žydų likimo vingiais*, p. 343.

¹⁶² Puišytė R. *Dėdė Chackelis*, Vilnius, 2004, p. 34.

¹⁶³ Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 71, 77.

¹⁶⁴ Dainauskas J. *Kodėl Lietuva dabar kaltinama žydų žudikų reabilitavimu*, p. 25–27.

labai žiauriai nužudyta kelios dešimtys žydų. Tarp nužudytųjų buvo žinomo politologo, teisininko Aleksandro Štromo tėvas¹⁶⁵. Yra išlikę B. Apyrubio 1941 m. birželio 27 d. parodymai Kauno saugumo policijos viršininkui apie J. Štromą. Po tais parodymais parašas su nurodymu J. Štromą „laikyti po sargyba“. Parašas įskaitomas, panašu, kad jis saugumo darbuotojo Antano Liepos¹⁶⁶. Tokia situacija Kaune 1941 m. birželio pabaigoje leidžia teigti, kad suėmimo atveju Ch. Lemcheną galėjo ištikti J. Štromo likimas. LLV, 1941 m. birželio 30 d. išklausiusi Kauno miesto ir apskrities komendanto J. Bobelio pranešimą dėl žydų koncentracijos stovyklos įsteigimo, nutarė žydų koncentracijos stovyklos steigimui pritarti. Stovyklos steigimu rūpintis buvo pavesta Komunalinio ūkio viceministrui Vladui Švipai, palaikant ryšius su komendantu plk. J. Bobeliu¹⁶⁷. Koncentracijos stovykla buvo įsteigta Kauno VII forte¹⁶⁸. 3/A operatyvinis būrys 1941 m. liepos pradžioje Kauno VII forte suorganizavo žydų žudynes. 1941 m. liepos 4, 6 ir 9 dienomis čia buvo sušaudyti 3 001 žydas: 2 951 vyras ir 50 moterų. Egzekuciją pasmerktiesiems įvykdė Tautinio darbo apsaugos bataliono (vadas plk. Andrius Butkūnas) 1 kuopos (vadas kpt. Bronius Kirkilas) ir 3 kuopos (vadas ltn. Juozas Barzda) kariai¹⁶⁹. Panašu, kad suėmimo atveju Ch. Lemcheną galėjo ištikti ir Kauno VII forte nužudytųjų likimas.

Lietuvos žydų naikinimo vokiečių civilinės administracijos laikotarpiu (1941 m. rugpjūtis–lapkritis) ypatumai

Vokiečiams įvedus Lietuvoje civilinį valdymą, tuojau pasikeitė ir operatyvinės grupės A 2-ojo ir 3-iojo operatyvinių būrių Lietuvoje organizuoto ir vykdyto žydų naikinimo pobūdis. Iš 2/A operatyvinio būrio padalinio Šiaulių sritį nuo 1941 m. spalio 2 d. perėmė 3/A operatyvinis būrio padalinys. Panašu, kad civilinio valdymo įvedimas Lietuvoje naciams reiškė ir visišką mūsų krašto gyventojų, taip pat ir žydų tautybės asmenų kontrolės į savo rankas perėmimą. Nacistinės Vokietijos reichsmaršalas Geringas 1941 m. liepos 31 d. įsakė RSHA viršininkui R. Heydrichui atlikti organizacinę, techninę ir materialinę pasirengimą dėl visuotinio žydų, kurie yra vokiečių įtakos sferoje, klausimo sprendimo¹⁷⁰. Istorikas H. Krausnickas, remdamasis po karo teistų operatyvinių būrių vadų parodymų analize, daro išvadą, kad įsakymas naikinti visus žydus buvo duotas 1941 m. liepos pabaigoje¹⁷¹. Istorikas M. Wildtas tvirtina, kad po karo teistas operatyvinės grupės C (vadas Tomas Ra-schas) 5-ojo operatyvinio būrio vadas Schulcas (priešingai nei kiti teisti operatyvinių būrių vadai) tvirtino, kad fiurerio įsakymą – žudyti visus žydus – gavęs per T. Raschą 1941 m. rugpjūčio mėn.¹⁷²

¹⁶⁵ Eidintas A. *Lietuvos žydų žudynių byla*, Vilnius, 2001, p. 102–103; *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, p. 203; Ginaitė-Rubinsonienė S. *Atminimo knyga*, Vilnius, 1999, p. 51.

¹⁶⁶ B. Apyrubio 1941 06 27 d. parodymai Kauno Saugumo policijos viršininkui apie „Paramos“ valdybos pirmininką J. Štromą, LCVA, f. R-972, ap. 1, b. 126, l. 1–3.

¹⁶⁷ *Lietuvos Laikinoji Vyriausybė. Posėdžių protokolai*, p. 20.

¹⁶⁸ Knezys S. Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m., *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2000, nr. 1(7), p. 123.

¹⁶⁹ Jono Plungės b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 17, 27, 42–50, t. 3, l. 137–138; Prano Matiuko ir kitų asmenų b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 1, l. 14, 205–213, t. 2, l. 284–288; *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, d. 1, p. 131.

¹⁷⁰ *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944)*, p. 45.

¹⁷¹ Krausnick H. *Hitlers Einsatzgruppen. Die Truppen des Weltanschauungskrieges 1938–1942*, p. 141–143.

¹⁷² Wildt M. *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, p. 555–556.

Galimas dalykas, kad įsakymas – žudyti visus žydus – buvo duotas dar prieš karą, o pakartotinai – įvedus civilinį valdymą, kai susiklostė palankios sąlygos sunaikinti visus žydus. Vokiečių istorikas Chr. Dieckmanas pastebi, kad nuo 1941 m. rugpjūčio prasidėjo nauja žydų naikavimo fazė. Nuo tada Lietuvos provincijose pradėta naikinti visus žydus – vyrus, moteris ir vaikus¹⁷³. Istorikas A. Bubnys tvirtina, kad 1941 m. liepos pabaiga – lapkričio mėnuo buvo rasinio genocido laikotarpis. Tuo metu žydai buvo persekiojami ne dėl politinių priežasčių, bet dėl to, kad jie žydai. Šiuo laikotarpiu buvo išžudyti beveik visi Lietuvos provincijos žydai¹⁷⁴. Šiuos istorikų teiginius patvirtina archyviniai dokumentai. Civilinio valdymo laikotarpiu (1941 m. rugpjūtis ir lapkritis) žydai buvo izoliuojami, koncentruojami getuose, laikinose izoliavimo stovyklose. Juos neretai perkeldavo iš vieno geto ar stovyklos į kitą. Paskui sušaudydavo. Panašiai vyko ir Papilės valsčiaus žydų genocidas 1941 m. rugpjūtį–spalį. Iš Šiaudinės ir Kalniškių geto žydų moteris ir vaikus perkėlė į Žagarės getą. Po to jiems Naryškino parke buvo įvykdyta egzekucija.

1941 metų rugpjūtis ir spalio mėnesio pradžia

Ostlando reicho komisaras Heinrichas Lohse 1941 m. rugpjūčio 13 d. paskelbė laikinąsias direktyvas dėl elgesio su Ostlando komisariato teritorijoje gyvenusiais žydais. Jose H. Lohse mini, kad galutinis žydų klausimo sprendimas Ostlando reicho komisariate bus vykdomas pagal nurodymus, duotus Kaune 1941 m. liepos 27 d. Kadangi saugumo policija jau dirba pagal šiuos nurodymus, šios laikinosios direktyvos jos neliečia. Pagal šias direktyvas generaliniai komisarai, apygardų komisarai visur ir visais atvejais, kai tolimesnės priemonės dėl galutinio žydų klausimo sprendimo yra neįmanomos, turėjo imtis tam tikrų minimalių priemonių¹⁷⁵. Šios direktyvos apibrėžė, koks asmuo turi būti laikomas žydu. Generaliniai komisarai turėjo pasirūpinti, kad žydai būtų suregistruoti, nešiotų skiriamuosius ženklus – geltonas šešiakampes žvaigždes. Komisarams nurodyta, kas žydams draudžiama. Buvo išvardytos teisės, kuriomis žydams uždrausta naudotis viešajame gyvenime. Žydų turtas turi būti konfiskuotas, registruojamas, priverstinai atimamas. Žydai turėjo atiduoti pinigų, valiutą, vertybinius popierius, įvairias vertybes (monetas, auksą, sidabrą, juvelyrinius dirbinius, brangakmenius)¹⁷⁶. Direktyvose nurodyta, kad

„kaimiškos vietovės būtų išvalytos nuo žydų. Žydai turi būti sukongcentruoti miestuose arba didžiųjų miestų rajonuose, tarp kurių gyventojų ir anksčiau buvo daug žydų. Juose turi būti sukurti getai, žydams turėjo būti uždrausta palikti getą“¹⁷⁷.

Šias H. Lohses direktyvas turėjo vykdyti Šiaulių apygardos komisaras Hansas Gewecke, kuris tas direktyvas įgyvendino per jam pavaldžias lietuvių valdžios įstaigas.

Šiaulių miesto ir apskrities viršininkas Jonas Noreika 1941 m. rugpjūčio

¹⁷³ Dieckmann Chr. *Überlegungen zur deutschen Besatzungsherrschaft in Osteuropa 1941–1944: Das Beispiel Litauen*, p. 29.

¹⁷⁴ *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, p. 210; Bubnys A. *Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m.: žydų žudynės Kauno apskrityje*, p. 82.

¹⁷⁵ *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944)*, p. 46.

¹⁷⁶ *Ten pat*, p. 47–48.

¹⁷⁷ *Ten pat*.

22 d. visiems apskrities valsčių viršaičiams ir antraeilių miestų burmistrams paskelbė Šiaulių apygardos komisaro Hanso Geweckes įsakymą, nurodantį, kad visi apskrities žydai ir pusžydžiai turi būti iškelti iš apskrities valsčių ir miestelių ir apgyvendinti viename rajone. Visą žydų turtą savivaldybės turėjo surašyti ir saugoti. Visų valsčių, antraeilių miestų ir miestelių žydai nuo rugpjūčio 25 iki 29 d. turi būti perkelti į Žagarės miestą ir ten apgyvendinti atskirame rajone. Geto rajoną turėjo aptverti iki rugpjūčio 30 d., tuo rūpinosi Žagarės miesto savivaldybė. Žydai kiekvieną dieną iš geto turėjo būti vedami darbams, po darbo – atgal į getą¹⁷⁸. Žagarėje žydų getas buvo įsteigtas dar 1941 m. liepos pabaigoje. Žagarės miesto burmistras S. Rakštys 1941 m. liepos 25 d. išleido žydams skirtą įsakymą, draudžiantį iš Žagarės pabėgusiems žydams sugrįžti į namus. Namų savininkai ir valdytojai grasinti bausmėmis, jeigu leis apsigyventi į Žagarę sugrįžusiems žydams. Visi Žagarės žydai buvo įpareigoti nuo 1941 m. liepos 26 d. ant kairiosios krūtinės pusės nešioti geltonos spalvos Dovydo žvaigždę. Žydams buvo uždrausta vaikščioti gatvėmis ir rodytis viešose vietose nuo 6 iki 20 val., išskyrus turinčiuosius specialius leidimus. Visi Žagarės žydai buvo įpareigoti savo lėšomis nuo 1941 m. liepos 26 iki rugpjūčio 2 d. persikelti į specialiai parinktą miesto rajoną (getą). Žydams uždrausta naudotis ne žydų samdomuoju darbu, be to, leista pirktis turgavietėje reikalingas prekes tik po 12 valandos. Liepos pabaigoje vyko Žagarės žydų surašymas. Po to prasidėjo žydų perkėlimas į getą. Getui buvo parinkti keli kvartalai šalia turgavietės (Daukanto, Vilniaus, Malūno, Pakalnio ir Gedimino gatvės). Ne žydų tautybės gyventojus iš geto teritorijos perkėlė į kitus kvartalus. Į getą suvarė ir aplinkinių kaimų žydus¹⁷⁹.

Po J. Noreikos 1941 m. rugpjūčio 22 d. įsakymo pasirodymo į Šiaudinės kaimą atvyko Papilės policijos nuovados viršininkas Jonas Monkevičius su policininkais ir pagalbinės policijos nariais. Čia jų jau laukė Šiaudinės kaimo pagalbinės policijos nariai. Visiems buvo paaiškinta, kad reikės konvojuoti žydus į Žagarę. Iš gyventojų paėmė 20–25 vežimus žydams pervežti. Vežimais ir vežikais tikriausiai pasirūpino Papilės valsčiaus seniūnai. Policininkai nuėjo į getą ir pradėjo iš ten vesti prie vežimų žydes moteris ir vaikus. Į vežimą sodino po 5–8 žmones, kartu ten atsisėdavo ir po vieną policininką ar pagalbinės policijos narį. Taip žydus pradėjo vežti į Žagarę. Vežė apie pusantros paros. Žagarėje žydes moteris ir vaikus perdavė policijai ir uždarė sinagogoje. Papilės policininkai ir pagalbinė policija tą pačią dieną išvyko atgal¹⁸⁰. Šiaudinės pagalbinės policijos narys Stasys Šilinskas tvirtino, kad už žydų konvojavimą jis gavo 30 litų atlyginimą¹⁸¹. Panašu, kad atlyginimą galėjo gauti ir kiti konvojuotojai. Juozo Miniausko duomenimis, į Žagarę buvo išvežta apie 100 žydų – moterų ir vaikų¹⁸². Geto komendanto K. Milevičiaus duomenimis, žydų moterų ir vaikų į Žagarę buvo išvežta 105 asmenys¹⁸³. Į Žagarės getą buvo perkelti ir Šiaulių, Joniškių, Kuršėnų, Žeimelio ir kt. vietovių

¹⁷⁸ Šiaulių miesto ir apskrities viršininko 1941 09 22 raštas visiems Šiaulių apskrities valsčių viršaičiams ir antraeilių miestų burmistrams, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 156; Bubnys A. *Mažieji Lietuvos žydų getai ir laikinos izoliavimo stovyklos 1941–1943 metais*, p. 160.

¹⁷⁹ *Ten pat*, p. 159–160; Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 68.

¹⁸⁰ Stasio Šilinsko ir kt. asmenų b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43642/3, l. 14, 21, 26–27, 63; Vinco Viskanto ir kt. asmenų b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 1, l. 35.

¹⁸¹ Stasio Šilinsko ir kt. asmenų b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43642/3, l. 14.

¹⁸² *Ten pat*, l. 26.

¹⁸³ Kazio Miliausko b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8089/3, l. 16.

žydai. Žagarės miesto burmistro duomenimis, 1941 m. rugpjūčio 25 d. geto plotas buvo 12 135 m² ir jame gyveno 715 žydų. Iki 1941 m. rugpjūčio 29 d. į Žagarę buvo atkelti 949 žydai iš kitų Šiaulių apskrities vietovių. 1941 m. rugsėjo 20 d. Žagarėje gyveno 5 566 žmonės: 2 402 žydai ir 3 164 ne žydų tautybės. Kiekvienas ne žydų tautybės šeimos narys per savaitę gaudavo 250 gramų sviesto, o žydai – po 100 gramų¹⁸⁴.

Netrukus Žagarės, Papilės, Šiaulių, Jonišio, Kuršėnų, Žeimelio ir kitų Šiaulių apskrities vietovių žydams buvo įvykdyta egzekucija. Paskutinėmis 1941 m. rugsėjo dienomis policija suvarė gyventojus lietuvius į Žagarės miesto parką (buvusį grafo Naryškino parką) ir liepė jiems iškasti „L“ formos griovį (120 m ilgio, 2–3 m pločio ir 2 m gylio). 1941 m. spalio 2 d. rytą Žagarės geto žydus sukviėtė į turgaus aikštę. Žagarės komendantas Mantoifelis vokiškai kreipėsi į susirinkusią minią. Jis kalbėjo, jog žydai būsia vežami į darbus. Žydus surikiavo į kelias kolonas (atskirai vyrus, moteris ir vaikus bei senius). Po to, vokiečiui sušvilpus, aikštę ėmė supti Žagarės ir iš kitur atvykę policininkai, pagalbinės policijos nariai. Kilo panika. Kai kurie žydai bandė iš aikštės pabėgti. Policininkai ir pagalbinės policijos nariai ėmė žydus šaudyti ir mušti. Aikštėje liko gulėti keliasdešimt nušautų ir sužeistų žydų. Likusiuosius suguldė ant grindinio. Į netrukus atvažiuosius sunkvežimius žydai jėga buvo sudodinti ir išvežti į sušaudymo vietą – Naryškino dvaro parką¹⁸⁵. Iš vežamų sušaudyti žydų buvo atimti pinigai, papuošalai, kiti vertingi daiktai. Prie griovio atvežtus žydus išrengdavo iki apatinių, po to suguldydavo griovyje ir sušaudydavo. Egzekuciją vykdė iš Šiaulių atvykusio savisaugos dalinio (vadovavo lt. Romualdas Kalakša) kareiviai, Linkuvos pagalbinės policijos būrio nariai. Žagarės pagalbinės policijos nariai saugojo geto teritoriją ir lydėjo pasmerktuosius į žudynių vietą. Žudynes prižiūrėjo ir patys jose dalyvavo keli vokiečiai esesininkai. Šaudė iki pat vėlaus vakaro. Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje SS štandartenfiurerio K. Jägerio raporte buvo pažymėta, kad 1941 m. spalio 2 d. Žagarėje buvo sušaudyta 2 236 žydai (633 vyrai, 1 107 moterys ir 496 vaikai). Prieš šaudymą kilusių neramumų metu (turgaus aikštėje) esą buvo nušauta 150 žydų, sužeisti 7 juos saugoję lietuvių pagalbinės policijos nariai. 1944 m. sovietų Ypatingoji komisija, ištyrusi masinę kapavietę, surado 2 402 žmonių lavonus (530 vyrų, 1 223 moterų, 625 vaikų ir 24 žindomų kūdikių). Kita dieną po masinių žudynių į parką vėl atvežė sugaudytus žydus ir juos sušaudė tame pačiame griovyje. Sušaudytų žydų vertingus daiktus vokiečiai išvežė į Šiaulius.

Taip buvo likviduotas Žagarės getas¹⁸⁶. Po 1941 m. spalio 2 d. žudynių Žagarėje Papilės valsčiaus žydų bendruomenė nustojo egzistavusi.

Žydų turtas

Vokiečių okupacinė valdžia, organizuodama ir vykdydama mūsų krašto žydų persekiojimą ir naikinimą, rūpinosi ir likusiu žydų turtu. Vokiečių karišės, vėliau civilinės administracijos nurodymus dėl žydų turto privalėjo vykdyti ir 1941 m. Birželio sukilimo metu ir po jo atsikūrusių lietuvių valdžios įstaigų pareigūnai. Šiuos nurodymus vykdė ir

¹⁸⁴ Bubnys A. *Mažieji Lietuvos žydų getai ir laikinos izoliavimo stovyklos 1941–1943 metais*, p. 160; Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 68.

¹⁸⁵ Bubnys A. *Mažieji Lietuvos žydų getai ir laikinos izoliavimo stovyklos 1941–1943 metais*, p. 160; Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 69.

¹⁸⁶ Bubnys A. *Mažieji Lietuvos žydų getai ir laikinos izoliavimo stovyklos 1941–1943 metais*, p. 161–162; Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 69–70; *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, d. 1, p. 135.

Papilės valsčiaus lietuvių valdžios įstaigų pareigūnai. Duomenų apie Papilės žydų turtą išlikę labai nedaug. Perkėlus Papilės valsčiaus žydus į Šiaudinės ir Kalniškių dvaruose įrengtą getą, buvo sprendžiamas ir žydų turto klausimas. Papilės viršaitis 1941 m. liepos 26 d. Šiaulių apskrities viršininkui Ignui Urbaičiui pranešė:

„Papilės miestelio žydai yra išvežti į šio valsčiaus Šiaudinės ir Kalniškių dvarus. Jų stambesnis turtas, nuovados viršininko parėdymu, suvežtas ir patalpintas šulėje, gi pinigai ir šiaip brangenybės laikomos pas nuovados viršininką. Nuo šulės ir nuo žydų buvusiųjų butų raktai atiduoti aktyvistų štabui. Prašome nurodymu, kaip valsčiaus savivaldybė turi pasielgti su likusiais jų daržais ir bendrai su jų turto likvidavimu“¹⁸⁷.

Šiaulių apskrities viršininkas Jonas Noreika 1941 m. rugpjūčio 6 d. rašte valsčių viršaičiams ir antraeilį miestų burmistrams nurodė, kad komunistinių veikėjų ir žydų kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą savo žinion turi perimti vietos savivaldybės. Savivaldybės buvo įpareigtos be globos paliktą turtą saugoti, jį surašyti ir įvertinti. Kilnojamojo ir nekilnojamojo turto sąrašai turėjo būti sudaromi trimis atskirais egzemplioriais – du siunčiami apskrities viršininkui, trečias paliekamas savivaldybėje. Kilnojamąjį turtą, kuris per ilgesnį laiką galėjo sunykti ar sumenkėti, leista likviduoti vietose, parduodant iš varžytinių. Varžytines organizuoti buvo pavesta valsčių viršaičiams ir miestų burmistrams. Per varžytines gautos pajamos turėjo būti laikomos savivaldybių kasose iki atskiro nurodymo¹⁸⁸. Į Šiaulių apygardos komisaro įstaigą 1941 m. rugsėjo 4 d. buvo sukviesti apskričių viršininkai ir policijos vadai. Pasitarimo metu daug dėmesio buvo skirta žydams. Buvo nurodyta, kad visas žydų turtas yra konfiskuojamas ir tvarkomas pagal apygardos komisaro nuostatus. Apskrities viršininkai yra atsakingi, kad visas žydų kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas būtų suregistruotas. Žydai nuo šios dienos nebeturi teisės tvarkyti savo turto. Jeigu būtų pastebėti žydai, norintys kam nors perleisti savo turtą, jie turi būti suimti ir perduoti vokiečių policijai¹⁸⁹. Kaip minėtus potvarkius, nurodymus įgyvendino ir Papilės lietuvių administracijos pareigūnai, duomenų labai mažai. Jie rodo, kad, išvežus žydus į getą, jų namai buvo atiduoti miestelio įstaiigoms ir gyventojams. Žydų turtas suvežtas į žydų sinagogą ir po to išparduotas¹⁹⁰. Apskrities viršininkas Jonas Noreika 1941 m. spalio 9 d. raštu kreipėsi į Papilės valsčiaus viršaitį, kad pradžios mokyklos mokytojai Gužauskaitei, bolševikų nukankinto politkalinio šeimos narei, būtų neatlyginamai iš žydų turto duota baldų ir rūbų¹⁹¹. Šiaulių apskrities valdyba 1941 m. lapkričio 5 d. raštu valsčių viršaičiams ir miestų burmistrams perdavė apygardos komisaro įsakymą. Viršaičiai ir burmistrai privalėjo pinigus, gautus už parduotą žydų turtą, įmokėti į ypatingąjį apygardos komisaro „I“ sąskaitą reicho kredito kasoje Šiauliuose.

¹⁸⁷ Papilės vls. viršaičio 1941 m. liepos 26 d. raštas Šiaulių apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 49.

¹⁸⁸ Bubnys A. *Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas*, p. 52–53.

¹⁸⁹ *Ten pat.*

¹⁹⁰ Antano Jaugos ir kt. asmenų b. b., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47542/3, t. 2, l. 35.

¹⁹¹ Šiaulių apskrities viršininko Jono Noreikos 1941 m. spalio 9 d. raštas Papilės vls. viršaičiui, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 2, l. 434.

Už šio įsakymo įvykdymą viršaičiai ir burmistrai turėjo atsiskaityti valdybai¹⁹². Autoriaus nuomone, pinigus už parduotą žydų turtą turėjo įmokėti į kasą ir Papilės valsčiaus viršaitis. Žinių apie tai autoriui surasti nepavyko.

Žydų gelbėtojai

Vokiečių okupacijos laikotarpiu (1941–1944 m.) vykdytos žydų genocido politikos atžvilgiu lietuvius galima sąlygiškai suskirstyti į tris grupes: vykdytojus, stebėtojus, gelbėtojus. Vykdytojai buvo įvairių lygių lietuvių valdžios įstaigų pareigūnai, pagalbinės policijos nariai, karinių-policinių formuočių nariai. Stebėtojai buvo mūsų krašto gyventojai, žydų genocido liudininkai, tačiau niekuo nepagelbėję pasmerktiesiems. Gelbėtojai buvo asmenys, kurie gelbėjo mirčiai pasmerktus žydus. Į šias tris grupes galima suskirstyti ir Papilės valsčiaus gyventojus. Vilniaus Gaono žydų muziejaus sudarytoje pavardžių rodyklėje minimas 161 Šiaulių apskrityje gyvenęs asmuo, prisidėjęs prie žydų gelbėjimo¹⁹³. Tarp jų asmenų, kurie buvo Papilės valsčiaus gyventojai, nėra. Yra žinomas tik šis atvejis, susijęs su Papile ir žydų gelbėjimu. Vokiečių okupacijos pradžioje pas Šiaulių apskr. Tryškių valsčiuje Mickiškės kaime gyvenusią Jadvygą Tijūnėlytę jos pažįstami atvežė maždaug 17–18 m. žydaitę Iną Zivaitę. Kad išslapstytų merginą, J. Tijūnėlytė su ja išvyko gyventi į Papilės valsčiaus Kalniškių kaimą. J. Tijūnėlytė visiems sakė, kad I. Zivaitė yra jos sesuo. J. Tijūnėlytės brolis Liudas Tijūnelis tuo metu dirbo Papilės policijos nuovadoje. Jis liepė seseriai slapstyti žydaitę taip, kad jos niekas nematytų. Kalniškėčiai iš I. Zivaitės akcento suprato, kad ji žydaitė. Apie tai sužinojo Papilės policijos nuovados viršininkas Jonas Monkevičius ir nusiuntė pagalbinės policijos narį Antaną Jaugą jos suimti. A. Jauga žydaitę suėmė ir nuvarė į Papilės daboklę. Vėliau šią merginą, vykdydamas policijos nuovados viršininko nurodymą, A. Jauga išvežė į Kuršėnus ir ten perdavė policijai¹⁹⁴. Žinių apie tolesnę žydaitės likimą Kuršėnuose autoriui surasti nepavyko. Greičiausiai I. Zivaitė ten buvo sušaudyta.

Išvados

Šiaulių apskrities Papilės valsčiaus 1941 m. vasaros ir rudens įvykiams būdinga tai, kad jie atspindi pirmųjų vokiečių okupacijos (1941–1944 m.) mėnesių realijas Lietuvoje. Prasidėjus Vokietijos ir SSRS karui, Lietuvoje kilo LAF organizuotas 1941 m. antisovietinis Birželio sukilimas nepriklausomybei atkurti. Kaune birželio 23 d. buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė ir Lietuvos laikinoji vyriausybė (LLV), kuri sukilimo metu pradėjo ir nepalankiomis vokiečių karinės administracijos (1941 m. birželio pabaiga ir liepa) laikotarpio sąlygomis tęsė valstybės atkūrimo darbą. Sukilimo metu įvairiose mūsų krašto vietovėse susiformavę partizanų sukilėlių būriai pradėjo karinius veiksmus prieš besitraukiančius raudonarmiečius ir okupacinės sovietų valdžios aktyvistus. Papilėje partizanai sukilėliai taip pat pradėjo karinius veiksmus prieš vietos komunistus ir sovietų valdžios aktyvistus, turėdami tikslą užimti miestelį ir po to kautis su besitraukiančiais raudonarmiečiais. Šio tikslo – užimti

¹⁹² *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, d. 2, p. 227.

¹⁹³ *Žydų gelbėjimas Lietuvoje II Pasaulinio karo metais 1941–1944 m. (pavardžių rodyklė)*, Vilnius, 2001, p. 7–178.

¹⁹⁴ Antano Jaugos ir kt. asmenų b. b., *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 7542/3, t. 2, l. 100, 112–113, t. 4, l. 90–91.

miestelį – partizanams realizuoti nepavyko. Žinių apie Papilės sukilėlių partizanų dalyvavimą kariniuose veiksmuose prieš raudonarmiečius nėra išlikę.

Šiaurės armijų grupės 18-osios armijos 26 korpuso 61-osios pėstininkų divizijos (vadas pėstininkų gen. Siegfriedas Hänicke) kariai 1941 m. birželio 27 d. užėmė Papilę, o birželio 28 d. naktį pradėjo kontroliuoti visą Papilės valsčiaus teritoriją. Tada LLV vykdytas valstybės atkūrimo darbas prasidėjo ir Papilėje. Vienas iš LLV tikslų buvo lietuviškų valdžios įstaigų, funkcionavusių mūsų krašte iki sovietų okupacijos, atkūrimas. Papilėje buvo atkurta vietos savivaldybė (valsčiaus viršaičiu tapo Jonas Joniškis), paskirti seniūnai. Atkurta viešosios policijos nuovada, kuriai iš pradžių vadovavo Liudas Giniotis, po jo – Vincas Viskantas, o nuo 1941 m. rugpjūčio 1 d. – Jonas Monkevičius. Papilės komendantas buvo Kazys Šniutė. Papilės policijos nuovada buvo pavaldi vietos pagalbinė policija. Savivaldybės darbuotojų, policininkų ir pagalbinės policijos narių buvo apie 100 žmonių. Papilės valsčiaus lietuvių valdžios įstaigos buvo pavaldžios Šiaulių apskrities viršininkui, Šiaulių apskrities policijos vadui, lietuvių saugumo policijos Šiaulių apygardos įstaigai. Iki 1941 m. rugpjūčio 5 d. šios įstaigos buvo pavaldžios veikusiai LLV. Papilės valsčiaus, kitos Šiaulių apskrities lietuvių valdžios įstaigos 1941 m. birželio pab. ir liepą taip pat buvo pavaldžios Šiauliuose veikusiai karo lauko komendantūrai Nr. 819 (vadovavo Konowskis), 2/A operatyvinio būrio padalinii Šiauliuose, kuris vykdė vokiečių saugumo policijos ir SD funkcijas. Įvedus civilinį valdymą, buvo paleista LLV ir žlugo lietuvių 1940–1941 m. antisovietinės rezistencijos siekis atkurti nepriklausomybę, valstybingumą. Šiaulių apskrities viršininkas, Papilės valsčiaus savivaldybės viršaitis tapo pavaldūs Šiaulių apygardos komisaro H. Geweckes, Lietuvos generalinio komisaro A. T. von Rentelno vadovaujamoms įstaigoms. Šiaulių apskrities policijos vadas, Papilės valsčiaus policijos nuovada tapo pavaldžios SS ir policijos vadui Lietuvoje Lucianui Wysockiui per vokiečių tvarkos (viešosios) policijos vadą Lietuvoje policijos majorą A. Engelį. Taip pat išliko Papilės valsčiaus lietuvių administracijos pavaldumas lietuvių saugumo policijos Šiaulių apygardos įstaigai, 2/A operatyvinio būrio padalinii Šiauliuose. Nuo spalio 2 d. Šiaulių apskritį savo žinion perėmė 3/A operatyvinis būrys (vadas SS štandartenfiureris Karlas Jägeris).

Nacių okupacinės valdžios įstaigos, operatyvinės grupės A (vadas SS brigadenfiureris Walteris Stahleckeris) 2-asis ir 3-iasis operatyviniai būriai organizavo bei vykdė mūsų krašto žydų persekiojimą ir naikinimą. Šiaulių apskrities, taip pat ir Papilės valsčiaus žydų žudynes iki spalio 2 d. organizavo ir vykdė operatyvinės grupės A 2-ojo operatyvinio būrio (vadas SS šturbanfiureris Rudolfas Batzas) padalinio pareigūnai. Nuo spalio 2 d. žudynes Šiaulių apskrityje organizavo ir vykdė 3/A operatyvinis būrys. Šiam tikslui įgyvendinti nacių okupacinės valdžios įstaigos įtraukė 1941 m. Birželio sukilimo metu ir po jo atsikūrusios lietuvių valdžios įstaigų pareigūnus, pagalbinę policiją, lietuvių karinių-policinių formuočių narius. Šios mūsų krašto lietuviškos visuomeninio gyvenimo jėgos privalėjo vykdyti nacių antisemitinius nurodymus, potvarkius. Šiems nurodymams, potvarkiams vykdyti buvo pajungti ir Papilės valsčiaus įstaigų pareigūnai. 1941 m. vasara ir rudenio buvo pats intensyviausias Lietuvos žydų naikinimo laikotarpis – iki 1941 m. gruodžio 1 d. buvo nužudyta apie 130 tūkst. žmonių, t. y. apie tris ketvirtadalius mūsų krašto žydų. Šiuo laikotarpiu neliko ir Papilės valsčiaus žydų bendruomenės.

Žydų genocidas vokiečių karinės administracijos (1941 m. birželio pabaiga ir liepa) ir civilinės administracijos (nuo 1941 m. liepos pabaigos) laikotarpiams turėjo savų ypatumų. SS ir policijos vado H. Himmlerio, kurio vienas tikslų vokiečių karinės administracijos laikotarpiu Lietuvoje buvo parengti sąlygas politiniam, t. y. civiliniam, valdymui įvesti, RSHA viršininko R. Heydricho prieš pat karą operatyvinių grupių, operatyvinių ir ypatingųjų būrių vadams duoti nurodymai, įsakymai lėmė, kad vokiečių karinės administracijos (1941 m. birželio pabaiga ir liepa) laikotarpiu mūsų krašte buvo naikinami tiek sovietų aktyvistais buvę, tiek ir jais nebuvę žydai vyrai, kurie, galimas dalykas, ateityje galėjo aktyviais veiksmais pasipriešinti nacių okupaciniam režimui. Žydų moterų ir vaikų tada nužudyta buvo gerokai mažiau nei vyrų. Šiuo laikotarpiu žydai neretai būdavo žudomi kartu su lietuviais, buvusiais, komunistais, sovietų valdžios aktyvistais. Prieš žudynes žydus izoliuodavo. Šie ypatumai iš dalies buvo būdingi ir Papilės valsčiaus žydų naikinimui 1941 m. liepą. Prieš žudynes visi Papilės žydai (vyrai, moterys ir vaikai) buvo izoliuoti – 1941 m. liepos pirmojoje pusėje išvežti į getą, kuris buvo įsteigtas Šiaudinės ir Kalniškių kaimuose. Iš viso gete buvo uždaryta apie 150 žmonių. Papilės policininkai ir pagalbines policijos nariai, vadovaujami nuovados viršininko V. Viskanto, vokiečių SS karininkų, lietuvių kriminalinės policijos darbuotojo K. Malinausko 1941 m. liepos 22 d. Šiaudinės miške sušaudė 45 iš geto paimtus žydus vyrus. Tarp jų galėjo būti ir SSRS komunistų partijos (bolševikų) narys Saliamonas Davydovičius. Po žydų egzekucijos tą pačią dieną buvo sušaudyti 9 lietuviai, pirmosios sovietų okupacijos laikotarpiu buvę kompartijos ir sovietų valdžios aktyvistai. Keturiems lietuviams pavyko pabėgti.

Įvedus civilinį valdymą, netrukus operatyvinėms grupėms, operatyviniams ir ypatingiesiems būriams buvo duotas nurodymas naikinti visus žydus. Lietuvos provincijoje gyvenę žydai buvo koncentruojami getuose, laikinose izoliavimo stovyklose. Po to būdavo vykdomos jų egzekucijos. Taip buvo naikinami ir Papilės valsčiaus žydai 1941 m. rugpjūčio–spalio mėnesiais. Šiaulių apskrities viršininkas J. Noreika, vykdydamas Šiaulių apygardos komisaro H. Geweckes nurodymą, įsakė apskrities valsčių viršaičiams, antraeilių miestų burmistrams organizuoti žydų perkėlimą į Žagarę, t. y. į ten buvusį getą. Šį nurodymą vykdė ir Papilės lietuvių valdžios įstaigų pareigūnai. Netrukus Papilės policininkai ir pagalbines policijos nariai, vadovaujami policijos nuovados viršininko J. Monkevičiaus, atvyko į Šiaudinės ir Kalniškių getą ir iš ten paėmė žydes moteris ir vaikus, kuriuos susodino į specialiai paruoštus vežimus ir išvežė į Žagarę. Čia juos (iš viso 105 asmenis) perdavė policijai ir uždarė sinagogoje. Žagarės geto žydus (taip pat jame laikyti Papilės žydai) 1941 m. spalio 2 d. Naryškino parke sušaudė Šiaulių savisaugos dalinio (vadovavo lt. Romualdas Kalakša) ir Linkuvos pagalbines policijos būrio nariai. Per egzekuciją nužudyti 2 236 žydai (633 vyrai, 1 107 moterys ir 496 vaikai).

Naciai, organizuodami ir vykdydami mūsų krašto žydų persekiojimą ir naikinimą, taip pat rūpinosi ir likusiu sušaudytų žydų turtu. Vokiečių karinės, vėliau civilinės administracijos nurodymus dėl žydų turto privalejo vykdyti ir lietuvių valdžios įstaigų pareigūnai. Tad vykdė juos ir Papilės valsčiaus lietuvių administracijos pareigūnai. Papilėje žydų turtas buvo suvežtas į *šulę* ir netrukus išparduotas varžytynėse. Žydų namai atiduoti miestelio įstaigoms ir gyventojams. Šiaulių apskrities

valdyba 1941 m. lapkričio 5 d. raštu valsčių viršaičiams ir miestų burmistrams perdavė Šiaulių apygardos komisaro H. Geweckes įsakymą, kuriame buvo nurodyta, kad viršaičiai ir burmistrai privalo pinigų, gautus už parduotą žydų turtą įmokėti į ypatingąją apygardos komisaro „I“ sąskaitą reicho kredito kasoje Šiauliuose. Dėl šio įsakymo įvykdymo viršaičiai ir burmistrai turėjo atsiskaityti valdybai. Taip, matyt, pasielgė ir Papilės valsčiaus viršaitis – įmokėjo gautus pinigus į nurodytą sąskaitą. Šiaulių apskrityje vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo maždaug 161 asmuo, prisidėjęs prie žydų gelbėjimo. Vienas žydų gelbėjimo atvejais žinomas ir Papilės valsčiuje. Tryškių valsčiaus Mickiškės kaimo gyventoja Jadvyga Tijūnėlytė, apsigyvenusi Kalniškių kaime (Papilės vls.) slapstė maždaug 17–18 m. žydaitę Iną Zivaite. Išsislapyti I. Zivaitei nepavyko, ją suėmė Papilės nuovados pareigūnai ir išvežė į Kuršėnus, kur ji greičiausiai buvo sušaudyta.

Straipsnis „Versmės“ leidykloje gautas 2006 04 03, spaudai parengtas 2006 11 20. Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ monografijoje „Papilė“ II, III dalys, Vilnius, *Versmė*, 2006, p. 464–504 (vyriausioji redaktorė sudarytoja Vida Girininkienė).

Straipsnis interneto svetainėje www.llt.lt skelbiamas nuo 2007 09 06.